

**TEMBUNG GARBA WONTEN ING *RUBRIK* MACAPAT
KALAWARTI DJAKA LODANG WEDALAN WULAN
JANUARI-JUNI 2013**

SKRIPSI

Dipunajengaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

minangka Jejangkeping Pandadaran

Anggayuh Gelar

Sarjana Pendidikan

Dening:

Wahyu Retnosari

NIM 09205244009

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

**TEMBUNG GARBA WONTEN ING *RUBRIK* MACAPAT
KALAWARTI DJAKA LODANG WEDALAN WULAN
JANUARI-JUNI 2013**

SKRIPSI

Dipunajengaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

minangka Jejangkeping Pandadaran

Anggayuh Gelar

Sarjana Pendidikan

Dening:

Wahyu Retnosari

NIM 09205244009

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan "*Tembung Garba wonten ing Rubrik Macapat Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan Januari-Juni 2013*" menika sampun pikantuk palilah dening *pembimbing* saha sampun siyaga dipunujekaken salebeting *pendadaran*.

Yogyakarta, 17 Desember 2013
Pembimbing I,

Drs. Mulyana, M.Hum
NIP 19661003 199203 1 002

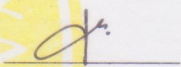
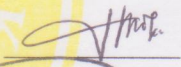

Yogyakarta, 17 Desember 2013
Pembimbing II,

Avi Meilawati, S. Pd., M.A.
NIP 19830502 200912 2 003

PANGESAHAN

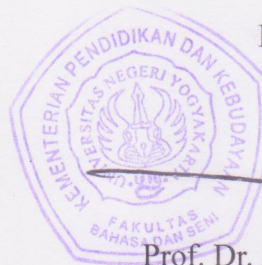
Skripsi kanthi irah- irahan "*Tembung Garba wonten ing Rubrik Macapat Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan Januari-Juni 2013*" menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging *Dewan Penguji* ing tanggal 08 Januari 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI

Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum.	Ketua Penguji		23-01-2014
Avi Meilawati, S.Pd., M.A.	Sekretaris Penguji		22-01-2014
Dra. Siti Mulyani, M.Hum.	Penguji I		21/01/2014
Drs. Mulyana, M.Hum.	Penguji II		21-01-2014

Yogyakarta, 23 Januari 2014

Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.
NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingang tapak asma ing ngandhap menika, kula

Nama : **Wahyu Retnosari**

NIM : 09205244009

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

medharaken bilih *karya ilmiah* menika asiling padamelan kula piyambak. *Karya ilmiah* menika menapa wontenipun jumbuh kaliyan elmi kula, boten wonten *materi* saha seratan dening tiyang sanes, kejawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pendhet minangka acuan kanthi ndherek tata cara, *etika*, saha paugeran panyeratan *karya ilmiah* ingkang lazim.

Menawi kasunyatanipun wedharan menika boten leres, sedaya dados tanggeljawab kula.

Yogyakarta, 17 Desember 2013

Panyerat,

Wahyu Retnosari
NIM 09205244009

SESANTI

“Barang siapa menempuh suatu jalan untuk menuntut ilmu maka Allah akan memudahkan baginya jalan menuju surga.” (HR. Muslim).

Sedaya sampun wonten wekdalipun piyambak-piyambak, badhe dipuncepetakan
utawi dipundamel dangu menawi ingkang Maha Kuwaos dereng ngersakaken
boten bakal badhe kalampahan. (Panyerat)

PISUNGSUNG

Kanthi raos syukur dhumateng Gusti Allah SWT, *karya ilmiah* menika kula
pisungsungaken dhateng tiyang sepuh kula kekalih, Bapak Sutarno saha Ibu Siti
Saodah. Maturnuwun awit raos tresna ashipun, panggulawentahipun,
panyengkuyung saha pandonganipun.

PRAWACANA

Puji syukur tansah konjuk dhumateng ngarsanipun Gusti Allah SWT ingkang tansah paring rahmat, hidayah, saha inayahipun dhateng panyerat saengga skripsi kanthi irah-irahan "***Tembung Garba wonten ing Rubrik Macapat Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan Januari-Juni 2013***" saged rampung kanthi nir ing sambekala. Skripsi menika kaserat minangka satunggaling jejangkep kangge nggayuh *gelar Sarjana Pendidikan*.

Skripsi menika saged rampung anggenipun nyerat awit saking pambiyantu, panyengkuyung, saha pandonganipun mapinten-pinten pihak. Awit saking menika panyerat badhe ngaturaken agunging panuwun dhumateng:

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M. Pd., minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni, ingkang sampun paring idin saha kalodhangan wekdal kangge nyerat skripsi menika.
2. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum., minangka Pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, ingkang sampun paring bimbingan saha pandom sadangunipun sinau ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
3. Ibu Prof. Dr. Endang Nurhayati, M.Hum., minangka Penasehat Akademik ingkang sampun kersa paring bimbingan, piwulang, saha pandonga dhateng panaliti saengga skripsi menika saged dipunpungkasi kanthi sae.
4. Bapak Drs. Mulyana, M. Hum. saha Ibu Avi Meilawati, S. Pd., M. A. minangka pembimbing ingkang tansah sareh saha tliti anggenipun paring bimbingan saengga skripsi menika saged rampung kanthi sae.
5. Bapak Ibu dosen saha staf Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh mawarni-warni ingkang murakabi tumrap panyerat.
6. Dewan Penguji sadangunipun ujian pandadaran kalaksanan, ingkang sampun paring pitedah saha pamrayogi saengga skripsi menika dados langkung sae.
7. Tiyang sepuh kula kekalih, Bapak Sutarno saha Ibu Siti Saodah ingkang sampun paring raos tresna ashipun, panggulawentah, panyengkuyung saha pandonganipun tumrap panyerat.
8. Mbah Mursinah, Mbak Mira, Mas Ambar, Danang, ingkang sampun dados

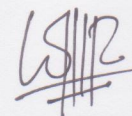
krenteging tekad gesang panyerat saha sampun caos raos bungah sadangunipun panyerat nyerat skripsi menika.

9. Para kanca C3M (Ana, Firda, Rika, Putri, Desy, Fania, Ismi, Ocha, Vina, Intan, Kiky, Murni, saha Wiwit) ingkang sampun dados sarana kangge wawan rembag supados skripsi menika saged langkung sae.
10. Mas Edi Santoso awit saking tresna asihipun, panyengkuyung, wekdal, saha pandonganipun saengga panyerat saged ngrampungaken skripsi menika.
11. Kanca-kanca Kost Nikola (Ani, Indri, Lia, Diah, Nisa) ingkang paring raos bungah, panyengkuyung saha pandonganipun sadangunipun panaliti nyerat skripsi menika.
12. Kanca-kanca Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2009 mliginipun kelas G, sarta sedaya pihak ingkang sampun paring pambiyantu, panyengkuyung, saha pandonganipun saengga skripsi menika saged rampung.

Temtu kemawon skripsi menika dereng saged dipunwastani sae, jangkep, menapa malih sampurna. Awit saking menika sedaya pangandikan, pamrayogi, menapa dene panyaruwe saking para pamaos ingkang tumuju murih sae, jangkep, saha sampurnanipun skripsi menika katampi kanthi lila legawaning manah saha kaaturaken agunging panuwun. Wasana atur kanthi andhap asoring panyerat, skripsi menika kaajab sageda murakabi dhumateng para pamaos saha panyerat.

Yogyakarta, 17 Desember 2013

Panyerat,

Wahyu Retnosari
NIM 09205244009

WOSING ISI

	Kaca
Irah-irahan	i
Pasarujukan	ii
Pangesahan	iii
Wedharan	iv
Sesanti	v
Pisungsung	vi
Prawacana	vii
Wosing Isi	ix
<i>Daftar Tabel</i>	xi
<i>Daftar Lampiran</i>	xii
<i>Daftar Cekakan</i>	xiii
Sarining Panaliten	xiv
BAB 1 PURWAKA	
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Prakawis	5
C. Watesaning Prakawis	5
D. Wosing Prakawis	6
E. Ancasing Panaliten	6
F. Paedahing Panaliten	7
G. Pangertosan Tembung	7
BAB II GEGARAN TEORI	
A. Tata Tembung.....	10
1. Pangertosan Tata Tembung.....	10
2. <i>Proses</i> Pandhapuking Tembung.....	12
B. <i>Morfofonemik</i>	17
1. Pangertosan <i>Morfofonemik</i>	17
2. Jinis-jinis <i>Proses Morfofonemik</i>	17
C. Tembung	20
1. Pangertosan Tembung	20

2. Jinising Tembung	21
D. Tembung Garba	22
1. Pangertosan Garba	22
2. Wujudipun Tembung Garba/Pandhapuking Tembung Garba.....	23
3. Tegesipun Tembung Garba	27
E. Tembang Macapat	27
1. Pangertosan Tembang Macapat	27
2. Jinisipun Tembang Macapat	29
3. Paugeran saha Watak Tembang Macapat	29
F. Rubrik Macapat wonten ing Kalawarti Djaka Lodang	30
G. Panaliten ingkang Jumbuh	31
H. Nalaring Pikir	33
BAB III CARA PANALITEN	
A. Jinising Panaliten	34
B. <i>Data</i> saha Sumbering <i>Data</i>	34
C. Cara Ngempalaken Data	35
D. Pirantining Panaliten	35
E. Cara Nganalisis <i>Data</i>	36
F. Cara Ngesahaken <i>Data</i>	38
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	
A. Asiling Panaliten	39
B. Pirembagan	46
BAB V PANUTUP	
A. Dudutan	69
B. Implikasi	70
C. Pamrayogi	70
KAPUSTAKAN	72
LAMPIRAN	75

DAFTAR TABEL

	Kaca
<i>Tabel 1 : Paugeran Jinis-jinis Tembang Macapat</i>	30
<i>Tabel 2 : Wataking Tembang Macapat</i>	30
<i>Tabel 3: Wujuding Kertu Data</i>	36
<i>Tabel 4: Asiling Panaliten Tembung Garba wonten ing Rubrik Macapat Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan Januari-Juni 2013</i>	39

DAFTAR LAMPIRAN

Kaca

<i>Lampiran 1: Tabel Analisis Jinis Garba, Jinis Tembung Garba, saha Tegesing Tembung Garba wonten ing Rubrik Macapat Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan Januari-Juni 2013...</i>	75
---	----

DAFTAR CEKAKAN

ADIP	: Aran Dina lan Pasaran
ASR	: Alam Sing Rusak
ASWD	: Arumdalun Sumrebet Wanci Dalu
AW42DL	: Ambal Warsa 42 Djaka Lodang
BiN	: Bekakak ing Nggamping
BNL	: Bedhekan Ngemu Lucon
BP	: Bantul Projotamansari
C	: Cangkringan
CCiKA	: Coba Cangkringan iki Kewan Apa
Ck	: Cangkrimanku
CN	: Candraning Nagari
CS	: Cangkrimane Simbah
DL	: Djaka Lodang
DYALS	: Donga Yen Ati Lagi Susah
ETA	: Eling Tuntunan Agama
HMYM	: Hij`rah Menyang Yatsrib/Madinah
JJW	: Jum Jum Wektu
KDIY	: Katetepaning Daerah Istimewa Yogyakarta
KKM	: Kagem Kadang Mitra
KKRSKDLARKMIV	: Kapijekaken Kagem Rubrik Sekar Kalawarti "Djaka Lodang" Asmaradana Romantis, KGPAA Mangkunagara IV
KM	: Kecamatan Minggir
KMRP2013	: Kidung Mahargya Riyadi Paskah 2013
MN	: Maulud Nabi
NG	: Nikmat Gesang
PADG	: Pinujia Asma Dalem Gusti
PBJ	: Prihatine Basa Jawa
PDK	: Pengetan Dinten Kartini
PDN	: Pancasila Dhasaring Nagari
PLGSWM2006	: Pengetan Lindhu Gedhe Setu Wage Mei 2006
RMRN2012	: Repen Mahargya Riyadi Natal 2012
S	: Srawung
SH	: Sadhar Hukum
SWE2013M	: Sugeng Warsa Enggal 2013 M
TG	: Tembung Garba
TS	: Turun Sepuluh
tt	: tanpa taun
TUPL	: Tresnanana Urip, Pekaken Lathimu
TWU	: Tatarane Wong Urip
YI	: Yogyakarta Istimewa

TEMBUNG GARBA WONTEN ING *RUBRIK* MACAPAT KALAWARTI DJAKA LODANG WEDALAN WULAN JANUARI-JUNI 2013

Dening
Wahyu Retnosari
NIM 09205244009

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. Tembung garba ingkang dipuntliti gayut kaliyan wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, saha tegesipun tembung garba.

Panaliten menika mujudaken panaliten *deskriptif*, inggih menika ngandharaken tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. *Data* panaliten menika awujud tembung ingkang kalebet tembung garba, sumbering *data* ngginakaken kalawarti Djaka Lodang inggih menika perangan *rubrik* macapat kanthi 26 kempalan macapat utawi 26 *edisi*. Caranipun ngempalaken *data* inggih menika kanthi *teknik* maos saha nyerat. Pirantining panaliten inggih menika *human instrument* saha *tabel analisis data* ingkang dipunbiyantu kaliyan kertu *data*. Caranipun nganalisis *data* inggih menika kanthi cara *deskriptif*, ingkang kanthi lampahan *identifikasi*, *tabulasi*, *reduksi*, saha *inferensi*. Caranipun ngesahaken *data* kanthi cara *validitas triangulasi teori* saha *validitas semantis*, sarta *reliabilitas intrarater* saha *reliabilitas interatter*. *Reliabilitas intrarater* ngginakaken lampahan *Cek Ricek*, wondene *reliabilitas interater* kanthi cara *Expert Judgement*.

Asilipun panaliten menika ngandharaken wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang. Wujuding garba ingkang dipunpanggiaken wonten ing panaliten menika wonten kalih jinis, inggih menika tembung garba lumrah saha garba sutra ye. Manawi dipuntingali saking *proses morfofonemik*-ipun, tembung garba lumrah wonten wolung jinis *proses morfofonemik sandi*, inggih menika /a/ + /a/ = /a/, /a/ + /i/ = /e/, /a/ + /e/ = /e/, /a/ + /o/ = /o/, /i/ + /i/ = /e/, /u/ + /i/ = /e/, /e/ + /i/ = /e/ sarta /a/+a/=e/. *Proses morfofonemik elipsis* wonten pitung jinis, inggih menika *elipsis* /s/, (tan), /r/, /n/, (ha), /e/, sarta /a/. Wondene jinis garba sutra ye *proses morfofonemik sandi* wonten satunggal jinis, inggih menika /i/ + /a/ = (ya) . Pandhapukipun tembung garba wonten panaliten menika dipunperang dados kalih, inggih menika tembung garba ingkang sami kaliyan jinis tembung pandhapukipun saha ingkang beda kaliyan tembung pandhapukipun. Tegesipun tembung garba wonten panaliten menika dipunperang dados kalih jinis, inggih menika tegesipun tembung garba ingkang sami saha ingkang beda kaliyan teges tembung pandhapukipun.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Sekar macapat inggih menika salah satunggaling wujud kasusastran Jawi ingkang sampun misuwur wonten ing masarakat Jawi. Sekar macapat minangka *karya sastra* ingkang kadhapuk saking tembung-tembung ingkang dipundamel kanthi miturut paugeranipun, inggih menika guru gatra, guru wilangan sarta guru lagunipun. Pangertosan sanesipun, sekar macapat ugi asring dipuntegesi kanthi cara maos papat-papat. Dumugi samenika pangertosan sekar macapat ingkang dipunginakaken taksih maneka warni, gumantung saking pamanggihipun piyambak-piyambak. Teges-teges ingkang dipunginakaken kala wau sedaya leres awit saking kadospundi anggenipun negesi *istilah* menika. Kajawi menika, sajatosipun sekar macapat menika anggenipun maos kedah kanthi kagunan swanten (*dilagukan*).

Sekar macapat minangka salah satunggaling wujud sekar Jawa ingkang pinathok. Sekar ingkang pinathok menika kalebet Kakawin kaliyan Kidung Jawa, sekar Ageng, sekar Tengahan, sarta sekar Macapat. Sekar macapat menika jinisipun kathah, ingkang limrah saha sampun misuwur menika wonten 11 jinis, inggih menika: Mijil, Kinanthi, Sinom, Asmaradana, Dhandhanggula, Gambuh, Maskumambang, Durma, Pangkur, Megatruh, sarta Pocung.

Sekar macapat kadhapuk saking mapinten-pinten gatra, saben satunggal gatra menika kadhapuk saking mapinten-pinten tembung, lajeng saben tembung menika kadhapuk saking wanda-wanda ingkang cacahipun gumantung saking jinisipun sekar macapat menika. Kadosta sekar Pangkur menika kadhapuk saking 7 gatra, gatra sepisan kadhapuk saking 8 wanda, gatra kaping kalih kadhapuk saking

11 wanda, gatra kaping tiga kadhapuk saking 8 wanda, gatra sekawan kadhapuk saking 7 wanda, gatra kaping gangsal saking 12 wanda, gatra kaping nem kadhapuk saking 8 wanda, sarta gatra ingkang pungkasan menika kadhapuk saking 8 wanda. Gunggunging wanda menika sami kaliyan paugeranipun sekar macapat inggih menika guru wilangan.

Kempalaning wanda utawi dipunsebat tembung ingkang dipunginakaken wonten ing sekar macapat menika maneka warni. Sedaya tembung saged dipunginakaken kangge ngripta sekar macapat. Ananging, salebeting ngripta sekar macapat menika kedah nggatosaken paugeran ingkang sampun gumathok, inggih menika guru gatra, guru lagu, sarta guru wilangan. Pangripta sekar macapat boten pikanthuk ngewahi utawi medal saking paugeran menika. Awit saking menika, kathah pangripta ingkang kangelan menawi ngripta sekar macapat amargi paugeran menika, mliginipun nalika milih tembung-tembung ingkang pas lajeng trep kaliyan guru wilanganipun. Kangge nggampilaken prakawis kala wau wonten salah satunggaling jinis tembung ingkang dipunsebat tembung garba.

Tembung garba inggih menika dhapukaning tembung ingkang asalipun saking kalih tembung ingkang beda lajeng dipungandheng dados satunggal tembung. Tembung garba menika kathah dipunginakaken wonten ing salebeting sekar macapat. Ancasipun tembung garba inggih menika nyuda wanda supados tetep saged ngginakaken kalih tembung kala wau sarta trep kaliyan guru wilanganipun, amargi manawi boten dipungandheng badhe kekathahen satunggal wanda utawi langkung. Amargi, nalika ngripta sekar macapat kathah prakawis ingkang sampun angsal tetembungan ingkang sae ananging menawi dipunetang guru wilanganipun langkung kathah saking paugeran ingkang gumathok. Pramila,

tembung garba menika wonten kangge nggampilaken pangripta kangge ngripta sekar macapat kanthi tetembungan ingkang dipunkajengaken saha nggampilaken kangge ngetrepaken guru wilanganipun.

Sekar macapat menika gampil dipunpangguhaken, salah satunggalipun wonten ing *rubrik* macapat salebeting kalawarti. Kalawarti ingkang ngemot *rubrik* macapat menika salah satunggalipun kalawarti Djaka Lodang. Wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang, macapatipun langkung maneka warni tinimbang kalawarti sanesipun, mliginipun saking tema, pamilihing tembungipun (*diksi*), sarta wujudipun tembung garba. Awit saking menika, panaliti netepaken tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang minangka *subjek* panalitenipun.

Data ingkang dipunginakaken inggih menika sedaya tembung ingkang kalebet tembung garba wonten ing *rubrik* macapat Kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. Kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013 sedaya wonten 26 *edisi*, pramila menika ugi wonten 26 *rubrik* macapat. Irah-irahan ingkang wonten ing *rubrik* macapat menika beda-beda, antawisipun: Repen Mahargya Riyadi Natal 2012, Pinujia Asma Dalem Gusti, Hijrah Menyang Yatsrib/Madinah, Nikmat Gesang, Sugeng Warsa Enggal 2013 M, Tresnanana Urip, Pekaken Lathimu, Turun Sepuluh, Maulud Nabi, lan sanes-sanesipun.

Rubrik macapat wonten ing kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013 dipuntliti amargi temanipun sekar macapat menika maneka warni, kathah ngemot jinis-jinisipun sekar macapat, tembung-tembung ingkang dipunginakaken menika maneka warni inggih menika wonten ingkang

migunakaken basa ingkang rinengga kaliyan basa ingkang limrah, sarta kathah ngginakaken tembung garba. Pramila menika, panaliti milih kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013 kangge dipuntliti.

Wonten ing salebeting *rubrik* macapat ing kalawarti Djaka Lodang saged dipuntingali bilih tetembungan ing sekar macapat menika saperangan wonten ingkang ngginakaken tembung garba. Tuladha tembung garba wonten ing *rubrik* sekar macapat kaserat kados ing ngandhap menika,

"tedhak **aneng** samadya bumi" (DL. 33/RMRN2012: 03).

Adhedhasar tuladha ing nginggil menika tembung "aneng" ingkang kacithak kandel kalebet tembung garba. Tembung "aneng" menika minangka tembung garba ingkang wujudipun tembung garba lumrah. Katingal saking titikanipun tembung garba "aneng" menika kadhapuk saking tembung 'ana + ing' lajeng wonten proses *morfofonemik*-ipun inggih menika dipungabung antawisipun *fonem* /a/ ingkang mapan ing pungkasaning tembung saha /i/ mapan ing wiwitaning tembung menika ewah dados /e/. Menawi dipunudhar kados makaten "aneng = ana + ing". Tembung "ana" menika kalebet jinis tembung aran, manawi tembung "ing" menika kalebet tembung ancer-ancer. Menawi dados tembung garba aneng menika saged kalebet tembung ancer-ancer.

Salajengipun tembung "ana" piyambak gadhah teges 'wonten/katon mujud (mawa bleger)' saha tembung "ing" menika gadhah teges 'ancer-ancer nelakake dunung', manawi dipungabung dados tembung garba "aneng" menika nggadhahi teges enggal inggih menika 'nelakaken wonten ing salebeting wekdal utawi papan panggenan'.

Panaliten menika namung mligi wonten ing babagan wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, saha tegesipun tembung garba. Panaliten menika dereng saged ngrampungaken sedaya prakawis ingkang wonten ing salebeting tembung garba. Awit saking menika, kaangkah bilih panaliti sanes saged nglajengaken panaliten menika ngengingi bab sanesipun prakawis tembung garba.

B. Underaning Prakawis

Miturut dhasaring panaliten ingkang sampun kababar, nuwuhaken prakawis-prakawis ing panaliten menika. Prakawis-prakawis kala wau kaserat kados ing ngandhap menika.

1. Tembung garba wonten ing salebeting sekar macapat.
2. Wujudipun garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.
3. Pandhapukipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.
4. Tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.
5. *Frekuensi* tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.

C. Watesaning Prakawis

Gayut kaliyan underaning prakawis ingkang sampun dipunandharaken ing nginggil taksih wiyar, mila wonten panaliten menika prakawisipun badhe dipunwatesi. Watesaning prakawis wonten panaliten katata kados ing ngandhap menika.

1. Wujudipun garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.
2. Pandhapukipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.
3. Tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.

D. Wosing Prakawis

Adhedhasar underaning prakawis saha watesaning prakawis ing nginggil, saged dipuntemtokaken wosing prakawis ing panaliten menika. Wosing prakawis panaliten menika kaadharaken kados ing ngandhap menika.

1. Menapa kemawon wujudipun garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013?
2. Kadospundi pandhapukipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013?
3. Menapa tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013?

E. Ancasing Panaliten

Ancasipun panaliten menika adhedhasar saking wosing panaliten ing nginggil. Wondene ancasipun panaliten wonten ing panaliten menika kaandharaken kados ing ngandhap menika.

1. Ngandharaken babagan wujudipun garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.
2. Ngandharaken babagan pandhapukipun tembung garba wonten ing *rubrik*

macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013?

3. Ngandharaken babagan tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.

F. Paedahing Panaliten

Asiling panaliten menika kaangkah sageda munpangati gayut kaliyan bab *teoritis* saha *praktis*. Munpangatipun panaliten menika saged dipunandharaken kados ing ngandhap menika.

1. Teoritis

Saking panaliten menika kaangkah saged nambah seserepan bab *morfologi* mliginipun babagan tembung garba.

2. Praktis

- a. Saged dados sumberipun piwulangan saha nambah seserepan kangge guru saha murid wonten ing pawiyatan mliginipun bab tata tembung.
- b. Saged dados *referensi* kangge para pangripta sekar macapat ingkang manggihaken prakawis ngengingi cara ngripta sekar supados ngginakaken tembung ingkang dipunkajengaken ananging boten kekathahen guru wilanganipun.
- c. Saged dados sumber kangge panaliten salajengipun mliginipun bab jinis-jinis tembung.

G. Pangertosan Tembung

Gegayutan kaliyan irah-irahan panaliten menika saged kaandharaken pangertosan-pangertosan tembung kados ing ngandhap menika.

1. Tembung

Tembung inggih menika *satuan* wujud basa ingkang kadhapuk saking

satunggal utawi langkung *morfem*. Tembung dipunsebat gabungan aksara ingkang gadhah teges ing satunggaling basa.

2. Tembung Garba

Tembung garba inggih menika tembung ingkang kadadosan saking kalih tembung utawi langkung ingkang dipungandheng kanthi ancas ngirangi cacahipun wanda. Tembung garba menika asring dipunginakaken wonten ing salebeting sekar mliginipun sekar macapat kangge njumbuhaken guru wilangan.

3. *Rubrik* Macapat

Rubrik macapat inggih menika salah satunggaling *rubrik* utawi peranganipun satunggaling kalawarti. Wonten ing salebeting *rubrik* macapat menika dipunserat sekar-sekar macapat asil reriptanipun para pamaos (*penikmat*) kalawarti kasebat. Sekar macapat menika saged dipuntegesi pinten-pinten werni, ananging ingkang asring dipunginakaken inggih menika sekar macapat minangka kalebet sekar alit ingkang *komposisi*-nipun saben pada wonten paugeranipun piyambak inggih menika guru gatra, guru wilangan, sarta guru lagu. Sekar macapat ugi saged dipuntegesi cara maos sekawan-sekawan utawi maca papat-papat. Ingkang sampun misuwur sekar macapat menika wonten 11 jinis, inggih menika: Mijil, Kinanthi, Sinom, Asmaradana, Dhandhanggula, Gambuh, Maskumambang, Durma, Pangkur, Megatruh, sarta Pocung.

4. Kalawarti Djaka Lodang

Kalawarti Djaka Lodang kawedalaken wonten ing wewengkon Yogyakarta, Daerah Istimewa Yogyakarta. Kalawarti Djaka Lodang dipundegaken dening Alm. H. Kusfandi saha Drs. H. Abdullah Purwadarsono. Kalawarti Djaka Lodang kababar satunggal minggu sepisan, *terbit* saben dinten setu. Sedaya *rubrik*, warta,

saha *informasi-informasi* wonten ing kalawarti Djaka Lodang ngginakaken basa Jawi. Salah satunggaling *rubrik* ing kalawarti Djaka Lodang inggih menika *rubrik* macapat.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Tata Tembung

1. Pangertosan Tata Tembung

Tata tembung utawi *morfologi* minangka salah satunggaling cabang ngelmi *linguistik* ingkang ngrembag babagan samukawising wujud tembung sarta ewah-ewahanipun. Sedaya prakawis-prakawis ngengingi tata tembung menika dipunrembag ing salebeting *kajian morfologi*, mliginipun ngengingi kadospundi tetembungan menika kabentuk, ewah-ewahanipun tembung, sarta *dampak* saking ewah-ewahan kasebat. Salajengipun, pangertosan *istilah morfologi* miturut para ahli badhe dipunandharaken ing ngandhap menika.

Pangertosan tata tembung utawi *morfologi* saking *segi istilah, morfologi* asalipun saking basa Inggris '*morphology*', tegesipun '*cabang ngelmi linguistik* ingkang nyinau ngengingi susunan utawi perangan-perangan tembung kanthi cara *gramatikal*'. Menawi kanthi cara *etimologis* Ralibi (lumantar Mulyana, 2007: 5) ngandharaken bilih, *istilah morfologi* asalipun saking basa Yunani, inggih menika dhapukan antawisipun '*morphe*' ingkang tegesipun '*wujud/bentuk*' sarta '*logos*' tegesipun '*ngelmi*'. Dene Ramlan (2001: 21) ngandharaken pangertosan *morfologi*.

Morfologi ialah bagian dari ilmu bahasa yang membicarakan atau yang mempelajari seluk beluk bentuk kata serta pengaruh perubahan-perubahan bentuk kata terhadap golongan dan arti kata, atau dapat dikatakan morfologi mempelajari seluk-beluk bentuk kata serta fungsi perubahan-perubahan bentuk kata itu, baik fungsi gramatik maupun fungsi semantik.

Inkang kaandharaken ing basa Jawi "*morfologi* inggih menika perangan saking ngelmi basa ingkang ngrembag utawi ingkang nyinau *seluk beluk* wujuding tembung saha *pengaruh* ewah-ewahan wujud tembung dhateng golongan saha tegesing tembung, utawi saged dipunarani *morfologi* nyinau *seluk beluk* wujuding tembung saha *fungsi* ewah-ewahan wujuding tembung menika, inggih *fungsi gramatik* utawi *fungsi semantik*".

Saking andharan menika saged dipunmangertosi bilih *morfologi* menika perangan saking ngelmi basa ingkang mbabar *seluk-beluk* wujudipun tembung sarta *pengaruh* ewah-ewahanipun wujud tembung dhateng *golongan* kaliyan tegesipun tembung.

Pamanggih menika laras kaliyan andharanipun Mulyana (2007: 6) *morfologi* inggih menika *cabang kajian linguistik* (ngelmi basa) ingkang nyinau ngengingi *bentuk* tembung, ewah-ewahanipun tembung, sarta *dampak* saking ewah-ewahanipun dhateng teges kaliyan kelasipun tembung. Intinipun *kajian morfologi* inggih menika tembung sarta paugeran ngengingi *pembentukan* kaliyan ewah-ewahanipun.

Pamanggih sanesipun dipunandharaken dening Verhaar (1996: 97) mahyakaken bilih *morfologi* inggih menika *cabang linguistik yang mengidentifikasi satuan-satuan dasar bahasa sebagai satuan gramatikal*. Dene Samsuri (1988: 15) ngandharaken bilih *morfologi* minangka cabang *linguistik* ingkang nyinau *struktur* kaliyan wujuding tembung. Pangertosan sanesipun mahyakaken bilih *morfologi* inggih menika cabang *linguistik* ingkang ngrembag utawi *mengidentifikasi seluk beluk* pandhapuking tembung (Nurhayati, 2001: 2).

Manawi dipun-*analisis* sedaya pamanggih ngengingi pangertosan *morfologi* ngandharaken bilih *morfologi* menika minangka salah satunggaling cabang saking ngelmi basa *linguistik*, kathahipun pangertosan menika nyebataken bilih *bidang kajian morfologi* menika inggih saking *seluk beluk* pandhapuking tembung. Saking *analisis* menika saged dipunpendhet dudutanipun ngengingi pangertosan *morfologi* inggih menika cabang *linguistik* ingkang nyinau wujud kaliyan *proses* pandhapuking tembung. *Proses* pandhapuking tembung kasebat

paring pengaruh dhateng ewah-ewahan wujud tembung dhateng golongan saha tegesing tembung.

Morfologi manawi dipuntingali saking ngelmi basa Jawi kalebet wonten ing ngelmi tata tembung. Wonten ing salebeting *teori* tata tembung menika wonten bab cara pandhapukipun tembung, saking cara pandhapukipun tembung menika nuwuhaken jinis-jinis tetembungan ing basa Jawi. Salah satunggaling jinis pandhapukipun tembung inggih menika camboran lan wancahan. Wonten ing salebeting tjamboran menika wonten salah satunggaling *proses* panggandhengipun kalih tembung utawi sandhinipun saking wanda menga kaliyan wanda aksara swara (*vokal*), dipungarba wonten ing swanten ingkang enggal (Antunsohono, 1960)

Panaliten menika ngrembag babagan tembung garba ingkang wonten ing salebeting *rubrik* sekar macapat kalawarti Djaka Lodang. Tembung garba menika minangka salah satunggaling jinis tembung. Salajengipun, kangge ngrembag babagan tembung menika kedah migunakaken *kajian* ngelmi basa ingkang trep kaliyan *obyek kajian* menika. *Kajian* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika *kajian morfologi* ingkang ngrembag babagan wujud tembung, ewah-ewahanipun dhateng teges kaliyan kelasipun tembung.

2. Proses Pandhapuking Tembung

Proses pandhapuking tembung utawi *proses morfologi* inggih menika *proses* ewah-ewahaning tembung saking wujud aslinipun dados wujud sanes (Ramlan, 2001: 51). Saking andharan menika saged dipunmangertosi bilih *proses morfologi* inggih menika *proses* dhapukaning tembung. Pamanggih sanesipun, Samsuri (1988: 190) ngandharaken ngengingi bab cara pandhapuking

tembung-tembung kanthi nggabungaken *morfem* satunggal kaliyan *morfem* sanesipun ingkang dipunwastani *proses morfologi*. Pamanggih menika manawi dipunpendhet dudutanipun bilih *proses morfologi* inggih menika pandhapuking tembung kanthi cara ngraketaken *morfem* satunggal kaliyan *morfem* sanesipun. Pandhapuking *morfem* kasebat nuwuhaken teges ingkang beda kaliyan wujud asalipun.

Salajengipun, Verhaar (1987: 52) mratelakaken bilih *proses morfologi* umumipun dipunperang dados tiga, inggih menika: *afiksasi/wuwuhan*, *reduplikasi/rangkep*, saha *pemajemukan/kombinasi/tembung camboran*. Salajengipun, andharanipun badhe kababar kados ing ngandhap menika.

a. *Proses Afiksasi*

Proses afiksasi utawi wuwuhan inggih menika *proses* ngraketaken *afiks* wonten ing wujud utawi tembung lingga. Wonten ing Basa Jawi, wuwuhan dipunbedakaken dados ater-ater, seselan, panambang, saha *konfiks* (Nurhayati, 2001: 8). Sanesipun, Mulyana (2007: 17) ngandharaken bilih anggenipun ndhapuk tembung wonten gangsal cara, inggih menika *prefiks* (ater-ater), *infiks* (seselan), *sufiks* (panambang), *konfiks* saha *afiks gabung*. Sasangka (2001: 36) ngginakaken istilah *imbuhan* bebarengan kangge mastani *konfiks*. Andharan ingkang langkung jangkep kados ing ngandhap menika.

1) Ater-ater

Ater-ater inggih menika wuwuhan ingkang panggenanipun wonten ing sangajengipun tembung. Wonten ing ngelmi basa ater-ater limrah dipunsebat *awalan* utawi *prefiks*. Jinisipun ater-ater wonten ing Basa Jawi kathah cacahipun, inggih menika ater-ater {a-}, {ka-}, {ke-}, {di-}, {sa-}, {pa-}, N-(ny-), N-(m-),

N-(ng-), N-(n-), {pi-}, {pri-}, {pra-}, {tar-}, {kuma-}, kaliyan {kapi-}.

Tuladhanipun kadosta ing tembung nyapu, mangan, nggarap.

2) Seselan

Seselan inggih menika wuwuhan ingkang manggenipun wonten ing satengahing tembung. Wonten ing Basa Jawi, cacahipun seselan wonten 4 inggih menika {-um-}, {-in-}, {-er-}, saha {-el-}. Tuladhanipun kadosta tembung sumeleh, tinulis, kerelip, sarta kelepyur.

3) Panambang

Panambang inggih menika wuwuhan ingkang panggenanipun wonten ing pungkasaning tembung, sarta panyeratipun kedah nyambung kaliyan lingganipun. Panambang wonten ing Basa Jawi kathah sanget, kadosta: {-i}, {-a}, {-e}, {-en}, {-an}, {-na}, {-ana}, {-ane}, {-ake}. Tuladhanipun kadosta wonten tembung antemi, tangia, wajike, suduken.

4) Imbuhan bebarengan

Imbuhan bebarengan inggih menika imbuhan ingkang awujud ater-ater (*prefiks*) saha panambang (*sufiks*) ingkang dipunwuwuhaken wonten ing tembung lingga kanthi sesarengan. Imbuhan menika dipunperang dados kalih inggih menika imbuhan bebarengan rumaket saha imbuhan bebarengan renggang.

a) Imbuhan bebarengan rumaket

Imbuhan rumaket inggih menika ingkang dumunung ing tembung lingga kanthi rumaket utawi *serentak*. Ingkang dipunkajengaken rumaket wonten mriki inggih menika ater-ater saha panambang kedah kaimbuhaken ing tembung lingga kanthi sesarengan, boten kenging dipunpisah-pisah. Imbuhan bebarengan rumaket menika ugi dipunsebut *konfiks*. Imbuhan basa Jawi ingkang kalebet *konfiks* inggih

menika ka- -an, ke- -en, pa- -an, paA- -an, saha pra- -an.

b) Imbuhan bebarengan renggang

Imbuhan bebarengan renggang inggih menika ingkang awujud ater-ater saha panambang ingkang dipunsambungaken ing tembung lingga boten sesarengan (*tidak serentak*), ananging satunggal baka satunggal. Imbuhan bebarengan renggang ing basa Jawi wonten kathah, inggih menika: A- -i, A- -a, A- -ake, A- -ana; di- -i, di- -a, di- -ake, di- -ana; -in- -i, -in- -ake, -in- -ana, sa- -e.

b. *Proses Reduplikasi/Pengulangan*

Pengulangan utawi tembung rangkep inggih menika *proses* pandhapuking tembung kanthi ngambali sedaya utawi saperangan saking tembung lingga (Wedhawati, 2006: 41). Bab pangertosan *reduplikasi* dipunandharaken dening Wedhawati, wondene Mulyana (2007: 42-43) mratelakaken jinising *reduplikasi* boten namung kanthi ewah-ewahan swanten ananging ugi saged boten kanthi ewah-ewahaning swanten. *Proses reduplikasi* wonten ing Basa Jawi menika dipunperang dados gangsal jinis kados wonten ing ngandhap menika.

- 1) Dwilingga inggih menika tembung rangkep ingkang pandhapukipun kanthi ngambali sedaya perangan saking *morfem* asal. Tuladhanipun: mlayu-mlayu, mlaku-mlaku.
- 2) Dwilingga salin swara inggih menika tembung rangkep ingkang pandhapukipun kanthi ngambali sedaya perangan saking *morfem asal* saha kanthi ewah-ewahan swanten. Tuladhanipun: bola-bali, mrana-mrene.
- 3) Dwipurwa inggih menika tembung rangkep ingkang pandhapukipun kanthi ngambali perangan *silabe* sepisanan saking *morfem asal*. Tuladhanipun: sesepuh, lelembut.

- 4) Dwipurwa salin swara inggih menika tembung rangkep ingkang pandhapukipun kanthi ngambali perangan *silabe* sepisanan saking *morfem asal* kanthi ewah-ewahan swanten. Tuladhanipun: lelara, tetulung.
- 5) Dwiwasana inggih menika tembung rangkep ingkang pandhapukipun kanthi ngambali perangan *silabe* wonten ing pungkasaning tembung. Tuladhanipun: jegeges, cengenges.

c. *Proses Pemajemukan/Kompositum*

Sasangka (1989: 79) mratelakaken pangertosanipun *proses pemajemukan* utawi *kompositum* utawi camboran inggih menika *proses* kalih tembung utawi langkung ingkang dipunraketaken dados satunggal tembung enggal ugi gadhah teges enggal. Wondene bab asiling *kompositum* dipunandharaken dening Adisumarto (Iumantar Mulyana, 2007: 45) inggih menika *proses pemajemukan* saged ndhapuk tembung camboran (*compound word*). Tembung camboran menika dipunperang dados kalih kados wonten ing ngandhap menika.

1) Tembung Camboran Wutuh

Tembung camboran wutuh inggih menika tembung camboran ingkang kadadosan saking wujud dhasar ingkang wutuh. Tuladhanipun: randha royal, mata kebo, raja singa.

2) Tembung Camboran Tugel

Tembung camboran tugel inggih menika tembung camboran ingkang kadadosan saking wujud dhasar ingkang dipuncakakaken. Tuladhanipun: thukmis, bulik.

Awit saking andharan ing nginggil, panaliten menika kalebet salah satunggaling *bidang kajian morfologi* ngengingi salah satunggaling jinis inggih

menika tembung garba. Tuladhanipun tembung garba inggih menika **wanodyayu**. Tembung wanodyayu menika kadhapuk saking tembung wanodya 'tiyang estri' + ayu 'sae pasuryanipun' → wanodyayu 'tiyang estri ingkang sae pasuryanipun/ayu'.

B. Morfofonemik

1. Pangertosan Morfofonemik

Morfofonemik menika perangan saking *morfologi* ingkang mligi nganalisis babagan *proses pertemuan morfem*. Dene andharan pangertosan *morfofonemik* miturut para ahli badhe kaandharaken ing ngandhap menika. *Proses morfofonemik* inggih menika satunggaling proses ewah-ewahanipun wujud *fonemis* satunggaling *morfem* ingkang dipunsebabaken dening *fonem* ing sakanan-kirengipun utawi dhateng *syarat-syarat sintaksis* sanesipun (Pudjosudarmo lumantar Mulyana, 2007: 104).

Laras kaliyan pamanggihipun Pudjosudarmo, Ramlan (1987: 83) ugi ngandharaken bilih *morfofonemik* menika nyinau ewah-ewahaning *fonem* ingkang wonten minangka akibat saking *pertemuan* satunggal *morfem* kaliyan *morfem* sanesipun. Saking andharan menika saged dipunmangertosi bilih *morfofonemik* menika ngelmi basa cabang saking *kajian morfologi* ingkang langkung mligi mbabar perangan ewah-ewahanipun *morfem* nalika ketemu kaliyan *morfem* sanes ingkang wonten ing sakanan-kirengipun.

2. Jinis-jinis Proses Morfofonemik

Jinis-jinisipun *proses morfofonemik* miturut Ramlan (1987: 84) menika ewah-ewahanipun *morfofonemik* dipunperang dados tigang jinis, inggih menika: ewahing *fonem*, tambahing *fonem*, sarta icalipun *fonem*. Wondene andharanipun

miturut Mulyana (2007: 104) kados ing ngandap menika.

a. Ewahing *fonem*

Proses ewahing fonem kadadosan saking kalih *fonem* ingkang beda ketemu wonten ing satunggaling tembung ingkang asalipun saking kalih *morfem*. Langkung cetha kanthi tuladhanipun ing ngandhap menika.

Tembung "macul" kabentuk saking kalih *morfem*, inggih menika *morfem* {N-} saha {pacul}. *Fonem* /N-/ wonten *morfem Nasal* ngalami ewah-ewahan dado /m-/ amargi ketemu kaliyan *fonem* /p/ ing *morfem* sanesipun. *Pola-nipun* inggih menika: {N-}+pacul → macul (N- → m-). Prakawis menika dipunsebat *asimilasi*.

b. Tambahing *fonem*

Proses tambahing fonem menika kadadosan manawi satunggal tembung bentukan asil saking panggandhenging *morfem* nuwuhaken *fonem* enggal ingkang boten wonten ing *morfem awal*. Tuladhanipun manawi *morfem* {N-}+ tembung lingga ingkang *fonem* pungkasanipun arupi *vocal* saged dipuntambahi *fonem* enggal {k} saha manawi ketemu kaliyan *morfem* pungkasan {-ake}. *Pola-nipun* inggih menika {N-}+tembung lingga+{ake}. Tuladhanipun wonten ing tembung nglakokake → {ng-}+laku+{-ake}.

c. Icalipun *fonem*

Proses icalipun fonem kadadosan amargi *proses* pandhapuking *morfem* ndadosaken icalipun salah satunggaling *fonem*. Icalipun *fonem* wonten mriki amargi *proses morfologis*. *Proses icalipun fonem* menika asring kadadosan wonten ing pandhapuking *sufiks* utawi *prefiks* ingkang dipundhapuk kaliyan tembung lingga ingkang wiwitan utawi pungkasaning tembung arupi *fonem vokal*. Tuladhanipun wonten ing tembung "pomahan" → pa+omah+an.

Dene miturut Parera (2007: 41) ngandharaken bilih *tipe* ewah-ewahaning *morfofonemik* ingkang limrah kadadosan wonten 5, inggih menika kababar kados ing ngandhap menika.

a. *Asimilasi*

Asimilasi inggih menika ewah-ewahan *morfofonemik* papan satunggaling *fonem* ingkang *cenderung* langkung kathah tumut kadosta *fonem* lingkunganipun.

b. *Disimilasi*

Manawi wonten ing *asimilasi fonem* nglampahi ewah-ewahan tumut kados *fonem* lingkunganipun, wonten ing *disimilasi fonem* menika kados-kados nebihi sesaminipun *fonem* ing sakanan-keringipun.

c. *Elipsis*

Proses morfofonemik elipsis kadadosan nalika kalih ungelan ingkang sami, nalika wonten *proses pembentukan* tembung salah satunggaling ungelan menika ical.

d. *Metatesis*

Ewah-ewahan *morfofonemik metatesis* inggih menika ewah-ewahan wonten ing urutanipun *fonem*. *Metatesis* kanthi cara *sinkronis* boten asring dipuntemokaken wonten ing satunggaling basa.

e. *Sandi*

Proses morfofonemik sandi minangka *proses peleburan* utawi *sintesis* kalih *fonem vokal* utawi langkung dados satunggal *fonem vokal*.

Saking andharan menika saged dipunpendhet dudutuanipun bilih jinisipun ewah-ewahan *proses morfofonemik* menika maneka warni, ingkang baku saha kathah ingkang kadadosan menika wonten *proses nambahi fonem*, *ngirangi fonem*,

ngicali *fonem*, sarta *fonem* ingkang lebur. Kadosta wonten ing panaliten menika, wonten ing salebeting tembung garba menika wonten *proses-proses morfofonemik* inggih menika peleburan utawi *sandi* sarta *elipsis*.

C. Tembung

1. Pangertosan Tembung

Tembung minangka *satuan* ingkang paling ageng saking *satuan morfologi*. Tembung inggih menika *satuan lingual* ingkang paling alit wonten ing salebeting tata ukara (Wedhawati, 2006: 37). Sanesipun, Ramlan (1987: 33) ngandharaken bilih tembung inggih menika *satuan* wujud basa ingkang kadhapuk saking satunggal utawi kathah *morfem*. Utawi tembung menika saged kadhapuk saking satunggal *morfem* kemawon. Bloomfield, lumantar (Tarigan, 2009: 7) nyebataken bilih tembung minangka 'wujud bebas ingkang paling alit', inggih menika *kesatuan* ingkang paling alit ingkang saged dipunpocapaken piyambak. Samsuri (1988: 190) tembung inggih menika wujud *minimal* ingkang bebas (saged dipunpocapaken piyambak).

Pangertosan tembung minangka dipuntingali saking *Kamus Baoesastra Jawa* (Poerwadarminta: 1939) tembung menika dipuntegesi: 1) wedharing karep sarana gunem, 2) wanda satunggal utawi langkung ingkang sampun ngemu teges, 3) basa. Saking andharan menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih tembung inggih menika *satuan lingual* ingkang paling alit wonten tata ukara sarta asipat bebas. Tembung menika saged kadadosan saking pinten-pinten *morfem* utawi paling sekedhik saking satunggal *morfem*.

Wedhawati (2006: 37) ngandharaken bilih tembung menika saged wonten

ing salebeting *deskripsi morfologi* sarta ing *deskripsi sintaksis*. Wonten ing *sintaksis* tembung inggih menika *satuan lingual* bebas ingkang paling alit. Tembung kadhapuk saking kalih jinis *satuan*, inggih menika *satuan fonologik* sarta *satuan gramatik*. Minangka *satuan gramatik*, tembung kadhapuk saking satunggal utawi pinten-pinten *morfem*.

2. Jinising Tembung

Umumipun, jinis-jinis tembung dipunperang dados 9 jinis (Antunsuhono, 1953: 66), inggih menika: 1) tembung kriya, 2) tembung aran, 3) tembung kaanan, 4) tembung katrangan, 5) tembung sesulih, 6) tembung wilangan, 7) tembung panggandheng, 8) tembung panyambung, sarta 9) tembung panguwuh. Lajeng miturut Hadiwijana (lumantar Mulyana, 2007: 50) ngandharaken bilih jinising tembung wonten 10 jinis, inggih menika: 1) tembung aran, 2) tembung kriya, 3) tembung tambahan, 4) tembung geganti, 5) tembung prenatal, 6) tembung lok, 7) tembung panggandheng, 8) tembung cacah, 9) tembung kaanan, sarta 10) tembung panyilah.

Sanesipun, Subroto (1991: 33-47) nedahaken katrangan jinis-jinising tembung ingkang radi beda. Miturut Subroto jinising tembung menika namung wonten 6 jinis, inggih menika: 1) *nomina* (kata benda), 2) *verba* (kata kerja), 3) *adjektiva* (kata sifat), 4) *numeralia* (kata bilangan), 5) *adverbia* (kata keadaan), sarta 6) *partikel*, ing salebetipun partikel wonten: (a) *preposisi* (kata depan), (b) *konjungsi* (kata sambung), (c) *artikel* (kata sandang), (d) *partikel afektif/interjeksi* (kata seru).

Manawi miturut (Wikipedia) nedahaken bilih jinising tembung menika dipunperang dados 5 sub bab. Sub bab-sub bab kala wau inggih menika: 1) Widya

tembung (tembung lingga sarta tembung andhahan), 2) miturut aktif menapa boten tembungipun (tembung tanggap sarta tembung tanduk), 3) miturut wewangunan tembung (tembung garba, tembung saroja, tembung entar, tembung camboran, tembung rangkep, sarta tembung rurabasa), 4) golongan (tembung kriya, tembung aran, tembung sesulih, tembung wilangan, tembung sipat, sarta tembung katrangan), saha 5) tembung tugas (tembung panyilah, tembung panggandeng, tembung panyeru, tembung sandhangan, tembung pratikel).

Wonten ing bukunipun Purwanto (2011: 86-176) ugi ngandharaken jinis-jinisipun tembung, inggih menika: a) tembung ngoko, krama madya, krama inggil, b) tembung saroja, c) tembung garba, d) tembung entar, e) tembung plutan, f) tembung pada uga, g) tembung sing padha tegese, h) tembung kosok balen, i) tembung kawi, j) tembung homonim, k) tembung camboran wutuh, sarta l) tembung camboran wancah tunggal. Saking andharan kala wau, saged dipunpendhet dudutanipun bilih jinis-jinis tembung menika kathah sanget sarta maneka warni. Salah satunggaling jinis tembung inggih menika tembung garba. Salajengipun, tembung garba menika badhe dipunrembag wonten ing salebeting panaliten menika.

D. Tembung Garba

1. Pangertosan Garba

Camboranipun kalih tembung ingkang gandhenganipun utawi sandinipun, saking wanda menga kaliyan wanda aksara swara (*vokal*), swantenipun wanda kalih menika luluh dados satunggal, ginarba wonten ing swanten enggal. Tembung ingkang kados makaten menika ingkang dipunwastani tembung garba

(Antunsuhono, 1960: 64). Laras kaliyan pamanggihipun Setiyanto (2007: 93) ingkang ngandharaken bilih tembung garban/garba inggih menika camboran kalih tembung ingkang sambungan utawi sandhinipun, asalipun saking wanda menga (*suku kata terbuka*) kaliyan wanda aksara swara (*vokal*), swanten kalih wanda kasebut *luluh* dados satunggal, ginarba (*disingkat*) dados swanten enggal.

Pamanggih sanesipun, tembung garba utawi tembung sandi inggih menika kalih tembung utawi langkung ingkang dipungandheng dados satunggal kanthi nyuda cacahipun wanda, limrahipun kathah dipunpanggihaken wonten ing sekar, kangge njumbuhaken guru wilangan (Jatirahayu, 2007: 28). Andharan sanesipun, tembung garba dipuntegesi tembung ingkang kadadosan saking gandhengipun kalih tembung utawi langkung kanthi ancas ngirangi cacahipun wanda. Tembung garba (garban) menika asring dipunginakaken wonten ing salebeting sekar mliginipun sekar macapat kangge njumbuhaken guru wilangan (Sugiono, tt: 31).

Saking andharan menika saged dipunpendet ringkesanipun bilih tembung garba inggih menika tembung cekakan ingkang asalipun saking kalih tembung utawi langkung ingkang dipunrangkep dados satunggal tembung kanthi nyuda/ngirangi cacahing wanda. Ancasipun tembung garba ngrangkep tetembungan inggih menika supados nyuda cacahipun wanda. Limrahipun tembung garba menika dipunginakaken wonten ing salebeting sekar (macapat), dipunginakaken kangge njumbuhaken cacahipun wanda.

2. Wujudipun Tembung Garba/Pandhapuking Tembung Garba

Antunsuhono (1960: 64) ngandharaken wujud saha tuladhanipun tembung garba. Andharanipun minangka tetengeripun tembung garba kados menika.

- a) a - a = a
kusuma + astuti = kusumastuti
puja + amba = pujamba
- b) a - i = é (è)
teka + ing = tekeng
ira + iku = ireku
- c) a - é = é
bathara + endra = batharendra
mulya + endah = mulyendah
- d) a - u = o
wira + utama = wirotama
suta + utama = sutotama
- e) i - a, (i, e, o, u), ngawontenaken: y. (garban sutra ye)
sami + antuk = samyantuk
sami + oncat = samyoncat
- f) u - a (i, e, o, u), ngawontenaken: w. (garban sutrawan)
tumuju + ing = tumujweng
malebu + ing = malebweng

Andharan ingkang langkung jangkep menika dening Sugiono (tt: 31), ngandharaken bilih wujudipun tembung garba menika wonten tiga, inggih menika: tembung garba lumrah, garba sutrawan, sarta garba sutra ye.

a) Tembung garba lumrah

Tembung garba lumrah inggih menika tembung garba ingkang panggandhengipun tetembungan namung limrah kemawon. Tuladhanipun kados ing ngandhap menika.

(1) sitinggil

Tuladha ing nginggil minangka salah satunggaling tuladha tembung garba lumrah. Tembung "sitinggil" menika kadhapuk saking kalih tembung, inggih menika tembung siti + inggil → sitinggil 'papan ingkang langkung inggil saking sanesipun/papan kinurmatan'.

(2) wanodyayu

Tuladha ing nginggil minangka salah satunggaling tuladha tembung garba lumrah.

Tembung "wanodyayu" menika kadhapuk saking kalih tembung, inggih menika tembung wanodya + ayu → wanodyayu 'tiyang estri ingkang ayu'.

b) Tembung garba sutrawan

Tembung garba sutrawan inggih menika tembung garba ingkang panggandhengipun tetembungan nuwuhaken pocapan aksara w. Tuladhanipun kados ing ngandhap menika:

(1) nujwari

Tuladha ing nginggil minangka salah satunggaling tuladha tembung garba sutrawan. Tembung "nujwari" menika kadhapuk saking kalih tembung inggih menika tembung nuju+ari → nujwari 'ing dinten'.

(2) ratwagung

Tuladha ing nginggil minangka salah satunggaling tuladha tembung garba sutrawan. Tembung "ratwagung" menika kadhapuk saking kalih tembung inggih menika tembung ratu + agung → ratwagung 'raja ingkang ageng panguwaosipun'.

c) Tembung garba sutra ye

Tembung garba sutra ye inggih menika tembung garba ingkang panggandhengipun tetembungan nuwuhaken pocapan aksara ye. Tuladhanipun kados ing ngandhap menika:

(1) lagyantuk

Tuladha ing nginggil minangka salah satunggaling tuladha tembung garba sutra ye. Tembung "lagyantuk" menika kadhapuk saking kalih tembung, inggih menika tembung lagi + antuk → lagyantuk 'saweg angsal/saweg ngantuk'.

(2) sugyarta

Tuladha ing nginggil minangka salah satunggaling tuladha tembung garba sutra ye.

Tembung "sugyarta" menika kadhapuk saking kalih tembung, inggih menika tembung sugih + arta → sugyarta 'sugih arta/sugih bandha'.

Jumbuh kaliyan andharanipun Sugiono, Kariyodiharjo wonten ing (*Ngurip-urip Basa Jawa Tembung Garba*) ugi ngandharaken jinis-jinisipun tembung garba menika wonten tiga, inggih menika:

1. Tembung garba sutrawam

Tembung garba sutrawam inggih menika tembung garba ingkang angsal aksara w. Tuladhanipun: malbweng = malebu + ing; munggweng = munggu + ing (tegesipun manggon ing)

2. Tembung garba sutraye

Tembung garba sutraye inggih menika tembung garba ingkang angsal aksara y (ya). Tuladhanipun: sedyarsa= sedya + arsa (tegesipun: tujuane, karepe); sugyarta = sugih + arta (tegesipun: sugih dhuwit)

3. Tembung garba warga ha

Tembung garba warga ha inggih menika tembung garba ingkang boten kalebet ing kekalihipun menika. Tuladhanipun: narendra= nara + endra (tegesipun: wong sing pangwasane kaya bathara endra, ratu); narpendah = narpa + endah (tegesipun: ratu sing ayu)

Saking andharan kala wau saged dipunpendhet dudutanipun bilih jinis-jinis tembung garba menika wonten werni 3, inggih menika tembung garba lumrah/garba warga ha, tembung garba sutrawan/sutrawam, sarta tembung garba sutra ye. Wonten ing panaliten menika badhe dipunandharaken *data-data* ingkang kalebet ing jinis-jinisipun tembung garba sarta tuladhanipun miturut jinisipun tembung garba ingkang sampun dipunandharaken ing nginggil.

3. Tegesipun Tembung Garba

Tembung garba menika gadhah teges piyambak-piyambak. Tegesipun tembung garba menika saged dipunmangertosi saking tembung-tembung pandhapukipun tembung garba kasebat. Teges saking tembung-tembung ingkang madeg piyambak-piyambak menika salajengipun dipunjumbuhaken kaliyan tembung ingkang sampun dipungarba. Tegesipun menika boten sedaya tansah sami kaliyan tembung pandhapukipun, ananging wonten ingkang tegesipun ewah sasampunipun tembung-tembung menika dipungarba.

Teges saking tembung-tembung ingkang kaginakaken menika saged dipunmangertosi saking kamus-kamus. Mliginipun kamus ingkang dipunginakaken inggih menika kamus Baoesastra Djawa. Ing panaliten menika anggenipun negesi tembung garba saha tembung-tembung pandhapukipun adhedhasar saking kamus Baoesastra Djawa. Kamus Baoesastra Djawa ingkang dipunginakaken inggih menika seratanipun W.J.S Poerwadarminta taun 1939. Wondene pawadan ngginakaken kamus Baoesastra Djawa menika amargi kamus Baoesastra Djawa kaanggep kamus ingkang paling jangkep tetembunganipun sarta cetha katrangan kaliyan tegesipun.

E. Tembang Macapat

1. Pangertosan Tembang Macapat

Padmosoekotjo (1960: 25) nyebataken bilih tembang macapat inggih menika reriptan, karangan, utawi dhapukaning basa mawi paugeran tartamtu (gumathok) ingkang pamaosing kedah dipunlagokaken ngangge kagunan (*seni*) suwanten. Paugeranipun inggih menika: guru gatra, guru wilangan, guru lagu.

Miturut Suwardi (2010: 9-10) ngandharaken bilih pangertosan tembang macapat menika saged dipuntegesi gangsal werni miturut Panca Grahita Macapat. Panca grahita ingkang dipunmaksud kaandharaken kados menika. Sepisan, macapat asalipun saking tetembungan maca papat-papat. Menika saged dipun-nalar amargi saking cara maos tembang macapat menika meh tansah *silabik*, sekawan wanda lajeng ambegan. Angka kalih, macapat menika sambung rapetipun kaliyan cara nglagokaken kanthi gregel. Gregel inggih menika anggenipun manjangaken swanten kanthi kebak raos *estetis*, minggah medhakupun. Nggregel ingkang sae menika boten langkung saking sekawan gregel.

Inkang angka tiga menika macapat asalipun saking basa Sansekerta, saking tembung waca. Tembung wac, tegesipun klesik-klesik. Waca wonten ing basa Jawa Kuna dados tembung maca, pat saking tembung patha tegesipun wacan. Macapat tegesipun wacan kanthi cara klesik-klesik. Ananging jaman samenika macapat sampun dipunwaos kanthi cara seru. Angka sekawan, macapat ugi asring dipunsambungaken kaliyan tembung maca kaliyan tembung macapet (maca-cepet). Maksudipun macapat menika tembang ingkang cara nglagokaken langkung cepet.

Angka gangsal, macapat ugi saged asalipun saking tembung maca sipat. Maksudipun tembung macapat asalipun saking jarwadhosok maca+sipat, inggih menika maos sipat-sipating manungsa. Sipat-sipat manungsa menika kadhapuk saking sekawan warni, inggih menika *amarah*, *aluamah*, *supiah*, sarta *mutmainah*. Saking gangsal warni anggenipun negesi tembang macapat menika, sajatosipun sedaya leres lajeng saged dipuntarik satunggal teges bilih tembang macapat menika ingkang wigatos kadospundi anggenipun cara nglajengaken saha nglagokaken tembang macapat menika.

2. Jinisipun Tembang Macapat

Sami kaliyan pangertosan tembang macapat kala wau, ngengingi jinisipun tembang macapat menika ugi kathah pamanggih ingkang nyebataken gunggunging jinis tembang macapat menika. Wonten pamanggih ingkang nyebataken bilih tembang macapat jinisipun wonten 9 warni, 11 warni, 13 warni, sarta 15 warni (Suwardi, 2010: 10). Ananging ingkang limrah sarta kathah anggenipun masarakat mangertos jinisipun tembang macapat menika wonten 11 warni, inggih menika kaandharaken ing ngandhap menika.

- 1) Mijil
- 2) Kinanthi
- 3) Sinom
- 4) Asmaradana
- 5) Dhandhanggula
- 6) Gambuh
- 7) Maskumambang
- 8) Durma
- 9) Pangkur
- 10) Megatruh
- 11) Pocung

3. Paugeran saha Watak Tembang Macapat

Miturut Suwarna (2008: 88-89) tembang macapat wonten tigang paugeran ingkang kedah dipungatosaken, inggih menika:

- a. guru gatra : cacahing baris/gatra saben satunggal pada;
- b. guru wilangan : cacahing wanda saben satunggal gatra;
- c. guru lagu : swanten *vokal* wonten ing pungkasaning gatra
(dhong-dhing)

Tabel 1. Paugeran Jinis-jinis Tembang Macapat

No.	Nama Tembang	Gatra	Guru Wilangan saha Guru Lagu
1.	Mijil	6	10-i, 6-o, 10-e, 10-i, 8-i, 6-u
2.	Kinanthi	6	8-u, 8- i, 8-a, 8-i, 8-a, 8-i
3.	Sinom	9	8-a, 8-i, 8-a, 8-i, 7-i, 8-u, 7-a, 8-i, 12-a
4.	Asmaradana	7	8-i, 8-a, 8-e, 8-a, 7-a, 8-u, 8-a
5.	Dhandhanggula	10	10-i, 10-a, 8-e, 7-u, 9-i, 7-a, 6-u, 8-a, 12-i, 7-a
6.	Gambuh	5	7-u, 10-u, 12-i, 8-u, 8-o
7.	Maskumambang	4	12-i, 6-a, 8-i, 8-a
8.	Durma	7	12-a, 7-i, 6-a, 7-a, 8-i, 5-a, 7-i
9.	Pangkur	7	8-a, 11-i, 8-u, 7-a, 12-u, 8-a, 8-i
10.	Megatruh	5	12-u, 8-i, 8-u, 8-i, 8-o
11.	Pocung	4	12-u, 6-a, 8-i, 12-a

Wondene watakipun jinis tembang macapat ugi wonten 11. Salajengipun badhe kaandharaken kados ing ngandhap menika (Suwardi, 2010: 12).

Tabel 2. Wataking Tembang Macapat

No.	Jinis Tembang	Watak
1.	Mijil	Asih, prihatin, pangajab
2.	Kinanthi	Seneng asih, kasmaran, raos ngentosi
3.	Sinom	Ethes, kenes, susah, trenyuh, luruh
4.	Asmaradana	Tresna, sedhih sengsem, eling ingkang kinasih
5.	Dhandhanggula	Luwes, gembira, endah
6.	Gambuh	Sumanak, sumedulur
7.	Maskumambang	Nelangsa, ngeres-eresi, sedhih
8.	Durma	Keras, nepsu, semangat, tegang
9.	Pangkur	Sereng, nepsu,
10.	Megatruh	Prihatin, getun, keduwung, sedhih
11.	Pocung	Sembrana, parikena

F. Rubrik Macapat wonten ing Kalawarti Djaka Lodang

Kalawarti Djaka Lodang kawedalaken wonten ing wewengkon Yogyakarta, Daerah Istimewa Yogyakarta. Kalawarti Djaka Lodang dipundegaken dening Alm. H. Kusfandi saha Drs. H. Abdullah Purwadarsono. Kalawarti Djaka Lodang kababar satunggal minggu sepisan, *terbit* saben dinten setu. Sedaya *rubrik*, warta, saha *informasi-informasi* wonten ing kalawarti Djaka Lodang ngginakaken basa

Jawi. Salah satunggaling *rubrik* wonten ing kalawarti Djaka Lodang inggih menika *rubrik* macapat.

Rubrik macapat inggih menika salah satunggaling rubrik utawi perangan wonten ing salebeting kalawarti. Wonten ing rubrik macapat menika kaserat mapinten-pinten reriptan macapat ingkang pangripta utawi pamaos damel lajeng dipunkirimaken dhateng *redaksi* kalawarti kasebat. Macapat ingkang dipunserat menika maneka warni jinisipun sarta temanipun. Wonten ingkang damel sekar macapat kanthi tema Natal ingkang rinonce ing sekar Dhandhanggula, Gambuh, Pangkur. Lajeng wonten malih ingkang temanipun warsa enggal ingkang sinawung ing sekar Dhandhanggula, sanesipun kanthi tema Maulud Nabi Muhammad SAW ing sekar Asmaradana, lan taksih kathah sanes-sanesipun.

G. Panaliten Ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika inggih panaliten ingkang sampun katindakaken dening Ati Rahmawati mahasiswa Pendidikan Bahasa Daerah taun 2010 kanthi irah-irahan "*Verba Denominal Bahasa Jawa pada Majalah Djaka Lodang Tahun 2008 (Kajian Morfologi)*". Asiling panaliten menika wonten sekawan pokok prakawis, inggih menika: 1) *Perubahan Jenis Kata Verba denominal Bahasa Jawa Pada Majalah Djaka Lodang Tahun 2008*; 2) *Perubahan Makna Verba denominal Bahasa Jawa pada Majalah Djaka Lodang Tahun 2008*; 3) *Perubahan Bentuk Kata Verba denominal Bahasa Jawa pada Majalah Djaka Lodang Tahun 2008*; sarta 4) *Fungsi Verba denominal dalam Kalimat Bahasa Jawa pada Majalah Djaka Lodang Tahun 2008*.

Panaliten menika sami-sami naliti babagan *morfologi*. Cara *panaliten*

ingkang dipunginakaken menika ugi sami inggih menika panaliten *deskriptif*. Teknik ngempalaken *data* kanthi cara maos saha nyerat. Babagan sumberipun panaliten ugi sami inggih menika kalawarti Djaka Lodang. Ingkang ndadosaken panaliten menika beda kaliyan panaliten ingkang sampun dipuntindakaken dening Ati Rahmawati menika antawisipun babagan wosing prakawis. Panaliten menika ngrembag babagan jinising garba, pandhapuking tembung garba, saha tegesipun tembung garba. Wondene panaliten ingkang dipuntindakaken dening Ati Rahmawati ngrembag babagan ewahipun jinis tembung, proses ewahipun makna, ewahipun tembung, lan fungsi *verba denominal* basa Jawi.

Panaliten ingkang sampun katindakaken dening Norma Yulita taun 2009 ugi jumbuh kaliyan panaliten menika. Panaliten dening Norma Yulita kanthi irah-irahan "*Kajian Morfologi Bahasa Jawa Pada SMS Mahasiswa Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa*" jumbuh kaliyan panaliten menika amargi sami-sami nliti babagan tetembungan ingkang badhe dipunudhal saking *proses morfologi-nipun*. Asiling panaliten menika ngasilaken tigang pokok prakawis, inggih menika: 1) *Afiksasi dan Topografi Penulisannya yang Terdapat pada SMS berbahasa Jawa Mahasiswa Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa*; 2) *Reduplikasi dan Topografi Penulisannya yang Terdapat Pada SMS Berbahasa Jawa Mahasiswa Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa*.

Asiling panaliten angka 3) *Pemajemukan dan Topografi Penulisannya yang Terdapat pada SMS Berbahasa Jawa Mahasiswa Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa*. Ingkang beda inggih menika saking *objek* panalitenipun, manawi panaliten ingkang sampun katindakaken menika nliti tetembungan ing salebeting SMS, wondene panaliten menika nliti tembung garba wonten ing *rubrik* macapat.

H. Nalaring Pikir

Morfologi inggih menika cabang ngelmi basa ingkang ngrembag bab *morfem*. *Morfologi* ugi ngrembag bab *proses* ewah-ewahanipun wujud tembung. *Proses* ewah-ewahanipun tembung menika ingkang dipunsebut *proses morfologi*. Adhedhasar jinisipun, tembung menika dipunperang dados pinten-pinten jinis salah satunggalipun inggih menika tembung garba. Tembung garba menika minangka salah satunggaling jinis tembung ingkang limrahipun dipunginakaken wonten ing salebeting sekar mliginipun sekar macapat kanthi ancas nggampilaken pangripta njumbuhaken wanda tetembungan kaliyan guru wilanganipun.

Tembung garba minangka tembung ingkang kadhapuk saking kalih tembung ingkang dipungandheng dados satunggal tembung. Tembung garba menika kaperang dados tigang jinis, inggih menika tembung garba lumrah, tembung garba sutrawan, sarta tembung garba sutra ye. Lajeng tegesipun tembung garba piyambak gumantung saking tetembungan ingkang dipundadosaken tembung garba menika. Awit saking menika, panaliten menika ngrembag kados pundi asiling jinising garba, udhalan tembung garba, sarta tegesipun tembung garba, mliginipun tembung garba ingkang wonten ing salebeting *rubrik* macapat ing kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013.

BAB III CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten menika ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif*. Awit saking menika, jinisipun panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif*. Miturut pamanggihipun Sudaryanto (1988: 62), *metode deskriptif* inggih menika *metode* ingkang ngandharaken prakawis kanthi adhedhasar kasunyatanipun. *Metode deskriptif* wonten ing panaliten menika katindakaken kanthi ngandharaken data ingkang awujud tembung garba ingkang wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. *Data* tembung garba menika salajengipun dipunrembag bab wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba kanthi ningali tetembungan ingkang dipungandhengkaken.

B. Data saha Sumbering Data

Data wonten ing panaliten inggih menika tembung garba ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. *Data* tembung garba menika ingkang arupi wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, saha tegesipun tembung garba. Wondene sumber panalitenipun inggih menika salah satunggaling *rubrik* ingkang wonten ing kalawarti Djaka Lodang ingkang kawedalaken satunggal minggu sepisan, inggih menika *rubrik* macapat. *Rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang ingkang dipunginakaken inggih menika kalawarti wedalan wulan Januari-Juni 2013, amargi wonten ing salebeting *edisi* menika cacahipun wonten 26 *rubrik* macapat ingkang tetembunganipun kathah ngginakaken tembung garba. Ateges ing panaliten menika ngginakaken wedalan wulan Januari-Juni cacahipun *rubrik* macapat menika wonten 26 kempalan macapat.

C. Caranipun Ngempalaken Data

Caranipun ngempalaken data wonten ing panaliten menika inggih kanthi cara maos saha nyerat. *Teknik* maos inggih menika panaliti maos sedaya macapat kanthi tliti, permati, saha dipunambal-ambali. Panaliti mligi nggatosaken tembung-tembung ingkang kalebet tembung garba. *Teknik* maos dipuntindakaken kanthi cara (1) maos macapat kanthi pratitis saha dipunambali supados langkung *akurat*, (2) dipunsukani pratandha wonten ing sekar macapat ingkang ngemu tembung garba. Sasampunipun dipunwaos, panaliti ngginakaken *teknik* nyerat inggih menika panaliti nyerat sedaya tetembungan ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun ingkang dipunpanggiaken wonten ing sekar macapat. Panaliti nyerat *data* ingkang jumbuh kaliyan panaliten.

Cara anggenipun nyerat dipuntindakaken kanthi (1) nyerat tetembungan ingkang wonten tembung garbanipun wonten ing kertu *data*, (2) dipunsukani pratandha wonten ing kertu *data*, (3) tembung garba dipunudhal kados pundi pangrimbagipun, (4) merang wujudipun tembung garba, (5) negesi tembung garba kanthi ningali tetembungan ingkang dipungandheng kasebat.

D. Pirantining Panaliten

Pirantining panaliten inggih menika piranti ingkang dipunginakaken panaliti wonten ing panaliten. Wonten ing panaliten menika, piranti ingkang dipunginakaken inggih menika panaliti piyambak utawi *human instrument* saha *tabel analisis data* ingkang dipunbiyantu kaliyan kertu *data*. Kertu *data* menika dipunginakaken kangge nyerat asiling maos supados gampang anggenipun badhe ngrembag ingkang langkung mligi. Wonten ing kertu *data*, tembung ingkang kalebet tembung garba menika

dipuncithak kandel tembungipun supados nggampilaken anggenipun nganalisis. Wujudipun kertu *data* menika namung prasaja kemawon uger saged kangge nyerat asiling panaliten, wujudipun kertu *data* kados ing ngandhap menika.

Tabel 3. Wujudipun Kertu Data

Sumber No.	: DL. 33/RMRN2012/12.1.2013 : 3
Ukara	: tedhak aneng samadya bumi
Jinising TG	: Tembung Garba Lumrah ana + ing = aneng Tembung ana dipuntambah tembung ing → aneng
Pandhapuking TG	"ana" (T. ancer-ancer) + "ing" (T. ancer-ancer) = "aneng" (T. ancer-ancer) ana + ing <i>Proses morfofonemik = vokal a + i = e</i>
Teges	: tegesipun ana 'wonten'; ing 'ancer-ancer/ing' menawi tembungipun dipungandheng lajeng tegesipun dados 'wonten ing'

Katrangan:

DL : Djaka Lodang
33 : Wedalan Kalawarti
RMRN2012 : Repen Mahargya Riyadi Natal 2012
12 : Tanggal *terbit*
1 : Wulan *terbit*
2013 : Taun *terbit*
3 : Nomer *data*
TG : Tembung Garba
T : Tembung

E. Caranipun Nganalisis Data

Data ingkang sampun dipunpanggiaken salajengipun dipun-*analisis* miturut paugeranipun. Cara nganalisis *data* wonten ing panaliten menika inggih menika kanthi cara *deskriptif*. Miturut Sudaryanto (1988: 62) cara analisis *deskriptif* inggih

menika ngandharaken *data-data* ingkang dipunpanggihaken kanthi kados menapa wontenipun. Wondene cak-cakanipun cara nganalisis *deskriptif* ingkang dipuntindakaken kados ing ngandhap menika.

1. *Identifikasi*

Identifikasi inggih menika madosi *data*, milah-milah *data*, saha nemtokaken *data* ingkang jumbuh kaliyan wosing prakawis wonten ing panaliten menika. *Data* ingkang sampun dipunpanggihaken lajeng dipunpantha-pantha miturut wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba.

2. *Tabulasi*

Tabulasi inggih menika mahyakaken *data* ing salebeting *tabel-tabel*. *Tabel* ingkang dipunkajengaken inggih menika *tabel analisis data* ingkang dipunginakaken kangge nganalisis. Wujudipun *tabel analisis data* menika tabel ingkang wosipun ngemot babagan wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba.

3. *Reduksi*

Reduksi inggih menika mbucal *data* ingkang boten jumbuh kaliyan wosing prakawis ing panaliten menika. *Data-data* ingkang boten jumbuh kaliyan wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba menika dipunbucal supados langkung *fokus* anggenipun nganalisis.

4. *Inferensi*

Inferensi inggih menika damel satunggaling dudutan adhedhasar saking asiling panaliten ingkang jumbuh kaliyan wosing prakawis ingkang sampun dipuntemtokaken. Dudutan menika dipunandharaken kanthi cetha saha ringkes.

F. Caranipun Ngesahaken *Data*

Caranipun ngesahaken *data* wonten ing panaliten menika inggih ngginakaken *uji validitas* saha *uji reliabilitas*. *Uji validitas data* dipuntindakaken kanthi cara *validitas triangulasi teori*, saha *validitas semantis*. *Validitas triangulasi teori* dipuntindakaken kanthi cara njumbuhaken data kaliyan *teori* ingkang dipunginakaken minangka dhasar. *Validitas semantis* inggih menika data-data ingkang wonten sambet rapetipun kaliyan tembung garba wonten ing rubrik macapat Kalawarti Djaka Lodang dipuntegesi ingkang jumbuh kaliyan *konteks*-ipun. Tuladhanipun ngesahaken *data* kanthi cara *validitas semantis* inggih menika kados ing ngandhap menika.

"tedhak **aneng** samadya bumi" (DL. 33/RMRN2012:03).

Tembung garba "aneng" menika dipunsahaken kanthi cara ningali tegesipun tembung garba ingkang saderengipun dipunudhal. Tembung "aneng" menika kadadosan saking tembung "ana" ingkang tegesipun 'katon maujud (mawa bleger)' kaliyan tembung "ing" ingkang tegesipun 'ancer-ancer nelakaken dunung', lajeng dipungandheng dados tembung garba "aneng" tegesipun dados 'ancer-ancer nelakaken dunung barang/tiyang ingkang dipunmaksud'.

Reliabilitas ingkang dipunginakaken inggih menika ngginakaken *reliabilitas intrarater* saha *reliabilitas interrater*. *Reliabilitas intrarater* inggih menika ngginakaken cara *Cek Ricek*. *Cek Ricek* inggih menika maos asiling panaliten menika kanthi makaping-kaping supados asiling panaliten saged dipuntanggjawabaken kaleresan sarta *valid* menapa boten asiling panaliten menika. Kaping kalih inggih menika *reliabilitas interater* kanthi cara *Expert Judgement*. *Expert Judgement* inggih menika kanthi ngawontenaken rerembagan kaliyan Dosen Pembimbing sarta panaliti sanes ingkang gadhah seserepan utawi paham babagan perkawis ingkang katliti.

BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten

Adhedhasar panaliten ingkang sampun dipuntindakaken, saged dipunpendhet asilipun. Wondene asiling panaliten menika sampun kasil manggihaken *data*, babagan tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. Asiling panaliten kasebat ngandharaken tigang prakawis inggih menika wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. *Data* asiling panaliten kasebat, kaandharaken wonten ing *tabel* wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba sarta tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang ing ngandhap menika.

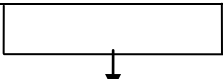
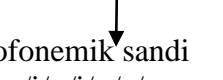
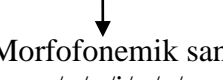
Tabel 4. Asiling Panaliten Tembung Garba wonten ing *Rubrik* Macapat Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan Januari-Juni 2013

No.	Wujud- ipun Garba	Pandhapukipun Tembung Garba	Tegesipun Tembung Garba	Indikator
1	2	3	4	5
1.	Garba Lumrah			
	1. <i>Proses Morfofonemik Sandi</i> /a/ + /a/ = /a/	<pre> graph TD A[Priyagung] --> B["Priya (T. Aran; Wong (lanang))"] A --> C["agung (T.Kahaman; Gede)"] subgraph Box B C end Box --> D["Morfofonemik sandi /a/+/a/=a/"] </pre>	Priyayi ageng (tiyang ingkang kagungan kakuwasan)	Panyuwunku dhumateng para priyagung (DL.No. 42/ETA: 43) ➤ Tembung priyagung kalebet

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5
				tembung garba lumrah. ➤ Priyagung priya + agung (/a/ + /a/ = /a/)
	/a/ + /i/ = /e/	<p>Aneng</p> <pre> graph TD Ana["Ana (T. Aran; Katon maujud (mawa bleger))"] ing["ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)"] Aneng --- Ana Aneng --- ing Ana --- Morfofonemik_sandi["Morfofonemik sandi /a+/i/=e/"] ing --- Morfofonemik_sandi </pre>	ancer-ancer nelakaken dunung barang/tiyang ingkang dipunmaksud	tedhak aneng samadya bumi. (DL No. 33/RMRN2012: 03) ➤ Tembung aneng kalebet tembung garba lumrah. ➤ Aneng → ana + ing (/a/ + /i/ = /e/)
	/a/ + /e/ = /e/	<p>Karyenak</p> <pre> graph TD Karya["Karya (T. Aran; Pagawean)"] enak["enak (T. Sipat; Mirasa/ njenengake pangrasa)"] Karyenak --- Karya Karyenak --- enak Karya --- Morfofonemik_sandi["Morfofonemik sandi /a+/e/=e/"] enak --- Morfofonemik_sandi </pre>	Damel enak/kepenak	tresna Gusti karyenak sasaminipun, (DL No. 33/RMRN2012: 10) ➤ Tembung karyenak tembung garba lumrah. ➤ Karyenak → karya+enak (/a/ + /e/ = /e/)
	/a/ + /o/ = /o/	<p>Somah</p> <pre> graph TD Sa["Sa (wuwuhan; Siji (ukuran, wektu, dhuwit,lsp))"] Omah["Omah (T. Aran; Yeyasan mawi payon ingkang ingkang)"] Somah --- Sa Somah --- Omah </pre>	Satunggal-ing yeyasan mawi payon ingkang diangge	Kabeh ing sajroning somah (DL.No.47/S: 63) Tembung somah

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5
		 <p>dipunangge dedunung)</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+o/=o/</p>	dedunung	<p>kalebet tembung garba lumrah.</p> <p>➤ Somah → sa + omah (/a/ + /o/ = /o/)</p>
	/i/ + /i/ = /e/	<p>Dumugeng</p> <p>Dumugi (T. Sesulih; Tekan/teka) ing(T.ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>Morfofonemik sandi /i/+i/=e/</p>	Ancer-ancer nelakaken duginipun/tekane	<p>Nganti dumugeng seda (DL.No.44/KM RP2013: 47)</p> <p>➤ Tembung dumugeng kalebet tembung garba lumrah.</p> <p>➤ Dumugeng → dumugi + ing (/i/ + /i/ = /e/)</p>
	/u/ + /i/ = /e/	<p>Nenggih</p> <p>Nun(Wuwuhan; nuwun) Inggih(T. Aran; iya)</p> <p>Morfofonemik sandi /u/+i/=e/</p>	Inggih menika	<p>Nenggih Windu Kuntara yekti (DL.No. 52/PLGSWM20 06: 83)</p> <p>➤ Tembung nenggih kalebet tembung garba lumrah.</p> <p>➤ Nenggih → nun inggih (/u/ + /i/ = /e/)</p>
	/e/ + /i/ = /e/	<p>Araneki</p> <p>Arane (T. Aran; Tembung ingkang mratelakaken barang ingkang maujud utawi ingkang</p> <p>iki (T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang caket kaliyan ingkang</p>	Tembung ingkang mratelakaken barang ingkang maujud utawi ingkang dipunangg	<p>Kaping sanga "goprak senthe" araneki (DL.No. 40/TS: 39)</p> <p>➤ Tembung araneki kalebet tembung</p>

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5
		<div> <div>dianggep maujud)</div> <div>gineman)</div> <div>Morfofonemik sandi /e/+/i/=e/</div> </div>	ep maujud ingkang caket kaliyan ingkang gineman	garba lumrah. ➤ Araneki → arane + iki (/e/ + /i/ = /e/)
	/a/ + /a/ = /e/	<div> <div>Mesih</div> <div> <div>Maha (T. Aran; Banget, linuwih)</div> <div>Asih (T. Aran; Tresna dhateng)</div> </div> <div>Morfofonemik sandi /a/+a/=e/</div> </div>	Tresnanipun sanget dhateng (manungsa, lsp)	Sampun rawuh nggih Mesih (DL No. 34/PADG: 11) ➤ Tembung Mesih kalebet tembung garba lumrah. ➤ Mesih → Maha + Asih (/a/+a/=e/)
2. Proses Morfofonemik Elipsis				
	Elipsis /s/	<div> <div>Miyosira</div> <div> <div>Miyos(T. Kriya; lair)</div> <div>sira(T. Sesulih; dheweke)</div> </div> <div>Morfofonemik elipsis /s/</div> </div>	Lairipun panjenenganipun	miyosira Yesus Sang Pamarta (DL No. 33/RMRN2012: 02) ➤ Tembung miyosira kalebet tembung garba lumrah. ➤ Miyosira → miyos + sira /s/
	Elipsis {tan}	<div> <div>Datanpa</div> <div> <div>Datan (T. Aran; Boten)</div> <div>tanpa (T. Aran; Boten ngangge)</div> </div> <div>Morfofonemik elipsis (tan)</div> </div>	Boten ngangge	Datanpa wewaton (DL.No. 41/CN: 42)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5
				<p>➤ Tembung datanpa kalebet tembung garba lumrah.</p> <p>➤ Datanpa → datan + tanpa (/tan/ + /tan/ = /tan/)</p>
	<i>Elipsis /r/</i>	<p style="text-align: center;">Anoraga</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>Anor (T. Aran; anor)</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>raga (T. Aran; Badan wadhag)</p> </div> </div> <div style="text-align: center; margin-top: 10px;"> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis /r/</p> </div>	Andhap asor/trep anggenipu n ngajeni awak	<p>Anoraga sanyata (DL.No.44/KM RP2013: 52)</p> <p>➤ Tembung anoraga kalebet tembung garba lumrah.</p> <p>➤ Anoraga → anor + raga (/r/ + /r/ = /r/)</p>
	<i>Elipsis /n/</i>	<p style="text-align: center;">Aranira</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>Aran (T. Aran; Tembung ing kang mratelakaken barang ing kang maujud utawi ing kang dianggep maujud)</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>nira (T. Sesulih; -e/-ne)</p> </div> </div> <div style="text-align: center; margin-top: 10px;"> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis /n/</p> </div>	Tembung ing kang mratelakaken barang ing kang maujud utawi ing kang dianggep maujudipu n	<p>Aranira iku Djaka Lodang (DL.No. 02/AW42DL: 85)</p> <p>➤ Tembung aranira kalebet tembung garba lumrah</p> <p>➤ Aranira → aran + nira (/n/ + /n/ = /n/)</p>
	<i>Elipsis {ha}</i>	<p style="text-align: center;">Ma'Kwasa</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>Maha(T. Aran; Banget, linuwih)</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>Kwasa(T. Aran; Kadunungan kekiyatan ing kang linuwih)</p> </div> </div> <div style="text-align: center; margin-top: 10px;"> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis {ha}</p> </div>	Dzat ing kang kadunungan an kekiyatan ing kang linuwih	Uwal laknat bebenduning Kang Ma'Kwasa (DL No. 34/PADG:10)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5
		linuwih)	sanget	<p>➤ Tembung Ma'Kwasa kalebet tembung garba lumrah</p> <p>➤ Ma'Kwasa → Maha + Kwasa (<i>elipsis</i> {ha})</p>
	<i>Elipsis /e/</i>	<p>Wruhanira</p> <p>Weruha (T. Kriya; Saged ngginakaken paningalipun) Nira(T. Sesulih; -ne)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis /e/</p>	Saged ngginakaken mripate	<p>Wruhanira mring ngagesang (DL No. 36/NG: 20)</p> <p>➤ Tembung wruhanira kalebet tembung garba lumrah</p> <p>➤ Wruhanira → Weruha + nira (<i>elipsis</i> /e/)</p>
	<i>Elipsis /a/</i>	<p>Alit-gung</p> <p>Alit(T. Aran; cilik) agung(T.Aran; gedhe/ageng)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis /a/</p>	Alit kaliyan ageng	<p>alit-gung bobot sanggan (DL No. 36/NG: 21)</p> <p>➤ Tembung alit-gung kalebet tembung garba lumrah</p> <p>➤ alit-gung → Alit + agung (<i>elipsis</i> /a/)</p>
2.	<p>Garba Sutra Ye</p> <p>1. <i>Proses Morfofonemik sandi</i> /i/ + /a/ = (ya)</p>	<p>Klayan</p> <p>Kalih (T. wilangan; Loro/lan) lan (T. Panggandheng; kaliyan)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /i/+a/=(ya)</p>	Kaliyan	<p>Manggul salib bebarengan klayan Gusti (DL.No.44/KM RP2013: 33)</p>

Tabel Salajengipun

				➤ Tembung klayan kalebet tembung garba Sutra Ye ➤ Klayan → Kalih + lan (/i/ + /a/ = {ya})
--	--	--	--	--

Adhedhasar panaliten ing inggil menika wujudipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang saged dipunpangghaken kalih wujud garba/*proses* pandhapuking garba. Wujudipun inggih menika ingkang jinisipun garba lumrah saha garba sutra ye. Tembung garba lumrah ingkang dipunpangghaken wonten ing panaliten menika kadadosan saking kalih jinis *proses morfofonemik*, inggih menika; *proses morfofonemik sandi* kaliyan *proses morfofonemik elipsis*.

Tembung garba ingkang wujudipun garba sutra ye ingkang dipunpangghaken wonten ing panaliten menika namung satunggal jinis *proses morfofonemik sandi*. Manawi saking jinisipun tembung, saged dipunperang dados kalih jinis. Inggih menika tembung ingkang sami kaliyan jinis tembung pandhapukipun, saha ingkang beda kaliyan jinis tembung pandhapukipun. Asiling saking dhapukaning kalih jinis tembung menika ugi wonten ingkang sami kaliyan asal jinisipun tembung, saha ugi wonten ingkang ewah saking asalipun tembung. Wondene tegesipun tembung-tembung menika wonten ingkang sami kaliyan teges tembung-tembung asal ingkang dipundhapuk lajeng wonten ingkang ewah saking teges tembung asalipun.

B. Pirembagan

Pirembagan saking asiling panaliten menika awujud andharan prakawis ingkang adhedhasar saking wosing prakawis. Pirembagan saking tembung garba menika babagan wujudipun garba, pandhapukipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. Prakawis menika badhe dipunandharaken kanthi langkung mligi antawisipun wujudipun garba, jinisipun tembung garba, sarta tegesipun tembung garba awit saking *data* ingkang sampun dipunpanggiaken.

1. Wujuding Garba

a. Tembung Garba Lumrah

Wujudipun tembung garba ingkang angka sepisan ingkang dipunpanggiaken wonten ing panaliten inggih menika wujud garba lumrah. Tembung garba lumrah inggih menika salah satunggaling wujud tembung garba ingkang pandhapuking kalih tembung dados satunggal anggenipun ewah pocapan utawi *fonem*-ipun lumrah kemawon. Lumrah ingkang dipunkajengaken wonten mriki inggih menika nalika kalih *fonem* ingkang dipundadosaken satunggal menika ewahipun boten ndadosaken wujud *fonem* ingkang bedanipun tebih saking asalipun. Panaliten menika sampun kasil manggihaken wujuding garba kanthi *proses morfofonemik sandi* $/a/ + /a/ = /a/$, $/a/ + /i/ = /e/$, $/a/ + /e/ = /e/$, $/a/ + /o/ = /o/$, $/i/ + /i/ = /e/$, $/u/ + /i/ = /e/$, sarta $/e/ + /i/ = /e/$. *Data* sanesipun, wonten wujudipun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* $/s/$, (tan) , $/r/$, $/n/$, $\{ha\}$, $/e/$, sarta $/a/$. Salajengipun badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

1) Garba Lumrah kanthi Proses Morfofonemik Sandi

a) Proses Morfofonemik Sandi /a/ + /a/ = /a/

Tembung garba lumrah ingkang angka sepisan dipunpanggiaken minangka jinisipun tembung garba kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/ + /a/ = /a/. Proses *morfofonemik sandi* /a/ + /a/ = /a/ menika salah satunggaling jinis *proses morfofonemik sandi* ingkang kadadosanipun menawi *fonem* /a/ ingkang wonten ing pungkasaning tembung dipungabung kaliyan *fonem* /a/ ingkang wonten ing wiwitaning tembung ewah dados *fonem* /a/. Ing panaliten menika dipunpanggiaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/ + /a/ = /a/.

(1) Panyuwunku dhumateng para **priyagung** (DL.No. 42/ETA: 29)

Adhedhasar pethikan (1) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **priyagung** ingkang kalebet tembung garba. Data (1) tembung "priyagung" menika kalebet tembung garba ingkang wujudipun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+a/=a/.

$$\begin{array}{c} \text{priya} + \text{agung} = \text{priyagung} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "priyagung" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung I "priya" kaliyan tembung II "agung". Proses *morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /a/ ingkang wonten ing wiwitaning tembung "priya" kaliyan *fonem* /a/ ingkang wonten ing pungkasaning tembung "agung" dipungabung dados *fonem* /a/ ing tembung garba "priyagung".

Kapanggihaken tuladha sanesipun tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+a/=a/. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken data

ingkang ngemot bab kasebat.

(1a) Aja amung mburu kersane **priyangga** (DL. No. 42/ETA: 30)

Adhedhasar pethikan (1a) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **priyangga** ingkang kalebet tembung garba. Data (1a) tembung "priyangga" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+a/=a/.

$$\begin{array}{c} \text{priya} + \text{angga} = \text{priyangga} \\ \text{Proses Morfofonemik Sandi} \end{array}$$

Tembung "priyangga" menawi dipunudhar kadadosan saking kalih tembung inggih menika tembung "priya" kaliyan "angga". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /a/ wonten ing pungkasaning tembung "priya" dipunraketaken kaliyan *fonem* /a/ wonten ing wiwitaning tembung "angga" ndadosaken *fonem* /a/ ing tembung garba "priyangga".

b) Proses Morfofonemik Sandi /a/ + /i/ = /e/

Wujuding garba lumrah kaping kalih ingkang dipunpangguhaken minangka wujuding proses pandhapuking garba inggih menika jinising garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+i/=e/. Wujudipun *proses morfofonemik sandi*-nipun ing tembung inggih menika nalika *fonem* /a/ dipunraketaken kaliyan *fonem* /i/ ewah dados *fonem* /e/. Ing panaliten menika dipunpangguhaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+i/=e/. Data ingkang ngemot bab kasebat badhe dipunandharaken ing ngandhap menika.

(1b) tedhak **aneng** samadya bumi. (DL No. 33/RMRN2012: 03)

Adhedhasar pethikan (1b) menika ing salebetipun gatra wonten tembung

aneng ingkang kalebet tembung garba. Data (1b) tembung "aneng" menika kalebet tembung garba ingkang wujudipun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+i/=e/.

$$\begin{array}{c} \text{ana} + \text{ing} = \text{aneng} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "aneng" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung I "ana" kaliyan tembung II "ing". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /a/ wonten ing pungkasaning tembung "ana" dipunraketaken kaliyan *fonem* /i/ wonten ing pungkasaning tembung "ing" ndadosaken *fonem* /e/ ing tembung garba "aneng".

Kapanggihaken tuladha sanesipun tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+i/=e/. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken data ingkang ngemot bab kasebat.

(1c) **Madyeng** ratri panganan asepi (DL No. 33/RMRN2012: 04)

Adhedhasar pethikan (1c) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **madyeng** ingkang kalebet tembung garba. Data (1c) tembung "madyeng" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+i/=e/.

$$\begin{array}{c} \text{madya} + \text{ing} = \text{madyeng} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "madyeng" menawi dipunudhar kadadosan saking kalih tembung inggih menika tembung "madya" kaliyan "ing". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /a/ wonten ing pungkasaning tembung "madya" dipunraketaken kaliyan *fonem* /i/ wonten ing pungkasaning tembung "ing" ndadosaken *fonem* /e/ ing tembung garba "madyeng".

c) *Proses Morfofonemik Sandi /a/ + /e/ = /e/*

Wujudipun garba lumrah angka tiga ingkang sampun dipunpanggiaken inggih menika garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi /a/ + /e/ = /e/*. Wujud menika titikanipun wonten ing *fonem /a/* ingkang dipungabung kaliyan *fonem /e/* lebur dados satunggal *fonem* inggih menika *fonem /e/*. Wonten ing panaliten menika kapanggiaken gatra ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun ingkang kalebet jinis garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi /a/ + /e/ = /e/*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(1d) tresna Gusti **karyenak** sasaminipun, (DL No. 33/RMRN2012: 7)

Adhedhasar pethikan (1d) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **karyenak** ingkang kalebet tembung garba. Data (1d) tembung "karyenak" menika kalebet tembung garba ingkang jinisipun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi*.

$$\begin{array}{c} \text{karya} + \text{enak} = \text{karyenak} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "karyenak" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung I "karya" kaliyan tembung II "enak". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem /a/* wonten ing pungkasaning tembung "karya" dipunraketaken kaliyan *fonem /e/* wonten ing wiwitaning tembung "enak" ndadosaken *fonem /e/* ing tembung garba "karyenak".

Kapanggiaken tuladha sanesipun tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi /a/+e/=e/*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(1e) Lan maringi **pemut** (DL.No. 52/PLGSWM2006: 59)

Adhedhasar pethikan (1e) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **pemut** ingkang kalebet tembung garba. Data (1e) tembung "pemut" menika kalebet tembung garba ingkang jinisipun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+e/=e/.

$$\begin{array}{c} \text{pa} + \text{emut} = \text{pemut} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "pemut" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung I "pa" kaliyan tembung II "emut". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /a/ wonten ing pungkasaning tembung "pa" dipunraketaken kaliyan *fonem* /e/ wonten ing wiwitaning tembung "emut" ndadosaken *fonem* /e/ ing tembung garba "pemut".

d) Proses Morfofonemik Sandi /a/ + /o/ = /o/

Wujudipun garba lumrah angka sekawan ingkang sampun dipunpanggiaken inggih menika garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/ + /o/ = /o/. Wujud menika titikanipun wonten ing kalih *fonem* ingkang dipungabung inggih menika *fonem* /a/ kaliyan *fonem* /o/ lebur dados satunggal *fonem* inggih menika *fonem* /o/. Wonten ing panaliten menika kapanggiaken gatra ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun ingkang kalebet jinis garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/ + /o/ = /o/. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* kasebat.

(1f) Kabeh ing sajroning **somah** (DL.No.47/S: 63)

Adhedhasar pethikan (1f) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **somah** ingkang kalebet tembung garba. Data (1d) tembung "somah" menika

kalebet tembung garba ingkang wujudipun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+/o/=/o/.

$$\begin{array}{c} \text{sa} + \text{omah} = \text{somah} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "somah" menawi dipunudhar kadadosan saking ater-ater I "sa" kaliyan tembung II "omah". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /a/ wonten ing pungkasaning tembung "sa" dipunraketaken kaliyan *fonem* /o/ wonten ing wiwitaning tembung "omah" ndadosaken *fonem* /o/ ing tembung garba "somah".

e) Proses Morfofonemik Sandi /i/ + /i/ = /e/

Wujudipun garba lumrah angka gangsal ingkang sampun dipunpanggiaken inggih menika garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /i/ + /i/ = /e/. Jinis menika titikanipun wonten ing kalih *fonem* ingkang dipungabung inggih menika *fonem* /i/ kaliyan *fonem* /i/ lebur dados satunggal *fonem* inggih menika *fonem* /e/. Wonten ing panaliten menika kapanggiaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun ingkang kalebet jinis garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /i/ + /i/ = /e/. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(1g) Nganti **dumugeng** seda (DL.No.44/KMRP2013: 32)

Adhedhasar pethikan (1g) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **dumugeng** ingkang kalebet tembung garba. Data (1f) tembung "dumugeng" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /i/+/i/=/e/.

$$\begin{array}{c} \text{dumugi} + \text{ing} = \text{dumugeng} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "dumugeng" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "dumugi" kaliyan tembung "ing". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /i/ wonten ing pungkasaning tembung "dumugi" dipunraketaken kaliyan *fonem* /i/ wonten ing wiwitaning tembung "ing" ndadosaken *fonem* /e/ ing tembung garba "dumugeng".

f) Proses Morfofonemik Sandi /u/ + /i/ = /e/

Wujudipun garba lumrah angka enem ingkang sampun dipunpanggihaken inggih menika garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /u/ + /i/ = /e/. Jinis menika titikanipun wonten ing kalih *fonem* ingkang dipungabung inggih menika *fonem* /u/ kaliyan *fonem* /i/ lebur dados satunggal *fonem* inggih menika *fonem* /e/. Wonten ing panaliten menika kapanggihaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun ingkang kalebet jinis garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /u/ + /i/ = /e/. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(1g) **Nenggih** Windu Kuntara yekti (DL.No. 52/PLGSWM2006: 58)

Adhedhasar pethikan (1g) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **nenggih** ingkang kalebet tembung garba. Data (1g) tembung "nenggih" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /u/+i/=e/.

$$\begin{array}{c} \text{nun} + \text{inggih} = \text{nenggih} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "nenggih" menawi dipunudhar kadadosan saking wuwuhan "nun" kaliyan tembung "inggih". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika

fonem /u/ wonten ing tembung "nun" dipunraketaken kaliyan *fonem* /i/ wonten ing wiwitaning tembung "inggih" ndadosaken *fonem* /e/ ing tembung garba "nenggih".

h) Proses Morfofonemik Sandi /e/ + /i/ = /e/

Wujudipun garba lumrah angka pitu ingkang sampun dipunpanggiaken inggih menika garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /e/ + /i/ = /e/. Jinis menika titikanipun wonten ing kalih *fonem* ingkang dipungabung inggih menika *fonem* /e/ kaliyan *fonem* /i/ lebur dados satunggal *fonem* inggih menika *fonem* /e/. Wonten ing panaliten menika kapanggihaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun ingkang kalebet jinis garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /e/ + /i/ = /e/. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(1h) Kaping sanga "goprak senthe" **araneki** (DL. No. 40/TS: 25)

Adhedhasar pethikan (1h) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **araneki** ingkang kalebet tembung garba. Data (1h) tembung "araneki" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /e/+i/=e/.

$$\begin{array}{c} \text{arane} + \text{iki} = \text{araneki} \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "araneki" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung I "arane" kaliyan tembung II "iki". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /e/ wonten ing pungkasaning tembung "arane" dipunraketaken kaliyan *fonem* /i/ wonten ing wiwitaning tembung "iki" ndadosaken *fonem* /e/ ing tembung garba "araneki".

i) Proses Morfofonemik Sandi /a/ + /a/ = /e/

Wujudipun garba lumrah angka woluh ingkang sampun dipunpanggiaken

inggih menika garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/ + /a/ = /e/. Jinis menika titikanipun wonten ing kalih *fonem* ingkang dipungabung inggih menika *fonem* /a/ kaliyan *fonem* /a/ lebur dados satunggal *fonem* inggih menika *fonem* /e/. Wonten ing panaliten menika kapanggihaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun ingkang kalebet jinis garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/ + /a/ = /e/. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(1i) Sampun rawuh nggih **Mesih** (DL No. 34/PADG: 11)

Adhedhasar pethikan (1i) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **Mesih** ingkang kalebet tembung garba. Data (1h) tembung "Mesih" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik sandi* /a/+a/=e/.

Maha+ Asih= Mesih
 \downarrow
Proses morfofonemik sandi

Tembung "Mesih" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung I "Maha" kaliyan tembung II "Asih". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /a/ wonten ing pungkasaning tembung "Maha" dipunraketaken kaliyan *fonem* /a/ wonten ing wiwitaning tembung "Asih" ndadosaken *fonem* /e/ ing tembung garba "Mesih".

2) Garba Lumrah kanthi *Proses Morfofonemik Elipsis*

a) *Proses Morfofonemik Elipsis* /s/

Wujudipun garba lumrah angka kalih ingkang dipunpanggiaken inggih menika garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis*. Garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* menika beda kaliyan ingkang *sandi*, manawi *elipsis*

menika nalika wonten kalih ungelipun ingkang sami wonten ing *proses* pandhapuking tembung ndadosaken salah satunggaling *fonem* menika ical. Ing panaliten menika kapanggihaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /s/*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(2) **miyosira** Yesus Sang Pamarta (DL No. 33/RMRN2012: 02)

Adhedhasar pethikan gatra (2) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **miyosira** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (2) tembung "miyosira" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /s/*.

$$\begin{array}{c} \text{miyos} + \text{sira} = \text{miyosira} \\ \text{Proses morfofonemik elipsis} \end{array}$$

Tembung "miyosira" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "miyos" kaliyan tembung "sira". *Proses morfofonemik elipsis*-ipun kadadosan nalika *fonem /s/* wonten ing pungkasaning tembung "miyos" dipunraketaken kaliyan *fonem /s/* wonten ing wiwitaning tembung "sira" dipun-*elipsis* dados satunggal *fonem /s/* ing tembung garba "miyosira".

b) Proses Morfofonemik Elipsis (tan)

Wujuding garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* ingkang dipunpanggihaken salajengipun inggih menika jinising garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* (tan). Ing panaliten menika kapanggihaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* (tan). Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(2a) **Datanpa** wewaton (DL.No. 41/CN: 28)

Adhedhasar pethikan (2a) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **datanpa** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (2a) tembung "datanpa" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* (tan).

$$\begin{array}{c} \text{datan} + \text{tanpa} = \text{datanpa} \\ \text{Proses morfofonemik elipsis} \end{array}$$

Tembung "datanpa" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "datan" kaliyan tembung "tanpa". *Proses morfofonemik elipsis*-ipun kadadosan nalika (tan) wonten ing pungkasaning tembung "datan" dipunraketaken kaliyan (tan) wonten ing wiwitaning tembung "tanpa" dipun-*elipsis* dados satunggal (tan) ing tembung garba "datanpa".

c) Proses Morfofonemik Elipsis /r/

Wujuding garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* angka tiga ingkang dipunpangghaken inggih menika jinising garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /r/*. Ing panaliten menika kapangghaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /r/*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(2b) **Anoraga** sanyata (DL.No.44/KMRP2013: 35)

Adhedhasar pethikan (2b) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **anoraga** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (2b) tembung "anoraga" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /r/*.

$$\begin{array}{c} \text{anor} + \text{raga} = \text{anoraga} \\ \text{Proses morfofonemik elipsis} \end{array}$$

Tembung "anoraga" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "anor"

kaliyan tembung "raga". *Proses morfofonemik elipsis*-ipun kadadosan nalika *fonem /r/* wonten ing pungkasaning tembung "anor" dipunraketaken kaliyan *fonem /r/* wonten ing wiwitaning tembung "raga" dipun-*elipsis* dados satunggal *fonem /r/* ing tembung garba "anoraga".

d) *Proses Morfofonemik Elipsis /n/*

Wujuding garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* ingkang dipunpangguhaken salajengipun inggih menika jinising garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /n/*. Ing panaliten menika kapanggihaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /n/*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(2c) **Aranira** iku Djaka Lodang (DL.No. 02/AW42DL: 60)

Adhedhasar pethikan gatra (2c) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **aranira** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (2c) tembung "aranira" menika kalebet tembung garba ingkang jinispun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /n/*.

$$\begin{array}{c} \text{aran} + \text{nira} = \text{aranira} \\ \text{Proses morfofonemik elipsis} \end{array}$$

Tembung "aranira" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "aran" kaliyan tembung "nira". *Proses morfofonemik elipsis*-ipun kadadosan nalika *fonem /n/* wonten ing pungkasaning tembung "aran" dipunraketaken kaliyan *fonem /n/* wonten ing wiwitaning tembung "nira" dipun-*elipsis* dados satunggal *fonem /n/* ing tembung garba "aranira".

e) *Proses Morfofonemik Elipsis {ha}*

Wujuding garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* ingkang dipunpanggiaken salajengipun inggih menika jinising garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis {ha}*. Ing panaliten menika kapanggiaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis {ha}*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(2d) Uwal laknat bebenduning Kang **Ma'Kwasa** (DL No. 34/PADG:10)

Adhedhasar pethikan (2d) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **Ma'Kwasa** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (2d) tembung "aranira" menika kalebet tembung garba ingkang jinisipun garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis {ha}*.

$$\begin{array}{c} \text{Maha} + \text{Kwasa} = \text{Ma'Kwasa} \\ \text{Proses morfofonemik elipsis} \end{array}$$

Tembung "Ma'Kwasa" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "Maha" kaliyan tembung "Kwasa". *Proses morfofonemik elipsis*-ipun kadadosan nalika *morfem {ha}* wonten ing pungkasaning tembung "Maha" dipunraketaken kaliyan tembung Kwasa dados *morfem {ha}* ical ing tembung garba "Ma'Kwasa".

f) *Proses Morfofonemik Elipsis /e/*

Wujuding garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* ingkang dipunpanggiaken inggih menika jinising garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /e/*. Ing panaliten menika kapanggiaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /e/*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab

kasebat.

(2e) **Wruhanira** mring ngagesang (DL No. 36/NG: 20)

Adhedhasar pethikan (2e) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **wruhanira** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (2e) tembung "wruhanira" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /e/*.

weruha+ nira = wruhanira
└─┘
Proses morfofonemik elipsis

Tembung "wruhanira" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "weruha" kaliyan tembung "nira". *Proses morfofonemik elipsis*-ipun kadadosan nalika *fonem /e/* wonten ing tembung "weruha" dipun-*elipsis* nalika dipunraketaken kaliyan tembung "raga".

g) Proses Morfofonemik Elipsis /a/

Wujuding garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis* ingkang dipunpangghaken inggih menika jinising garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /a/*. Ing panaliten menika kapangghaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /a/*. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(2f) Wit **sukmamba** bobrok (DL.No. 51/DYALS: 51)

Adhedhasar pethikan gatra (2f) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **sukmamba** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (2f) tembung "sukmamba" menika kalebet tembung garba lumrah kanthi *proses morfofonemik elipsis /a/*.

sukma+ amba = sukmamba
└─┘
Proses morfofonemik elipsis

Tembung "sukmamba" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung "sukma" kaliyan tembung "amba". *Proses morfofonemik elipsis*-ipun kadadosan nalika *fonem /a/* wonten ing pungkasaning tembung "sukma" dipunraketaken kaliyan *fonem /a/* ing wiwitaning tembung "raga" dipun-*elipsis* dados satunggal *fonem /a/*.

b. Jinising Garba ingkang Jinisipun Garba Sutra Ye

Jinisipun tembung garba ingkang angka kalih ingkang dipunpanggiaken wonten ing panaliten inggih menika jinis garba sutra ye. Jinis tembung garba sutra ye inggih menika salah satunggaling jinising garba ingkang anggenipun ndhapuk kalih tembung dados satunggal nuwuhaken *fonem /y/* utawi pocapan ya. *Fonem /y/* utawi pocapan ya menika saged tuwuh saking pandhapuking tembung kanthi dipunraketaken *fonem /a/* kaliyan *fonem /i/*, utawi kalih tembung ingkang dipundhapuk menika raket kaliyan unsur ye/ya. Panaliten menika sampun kasil manggihaken jinising garba sutra ye kanthi *proses morfofonemik sandi /i/ + /a/ = (ya)*. Salajengipun dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

1) Garba Sutra Ye

a) Garba Sutra Ye kanthi *Proses Morfofonemik Sandi /i/ + /a/ = (ya)*

Tembung garba kanthi wujud garba sutra ye ingkang dipunpanggiaken inggih menika jinisipun tembung garba sutra ye kanthi *proses morfofonemik sandi /i/ + /a/ = (ya)*. *Proses morfofonemik sandi /i/ + /a/ = (ya)* menika salah satunggaling jinis *proses morfofonemik sandi* ingkang kadadosanipun menawi tembung ingkang badhe dipungarba menika pungkasaning *fonem* saking tembung satunggal awujud *fonem /i/* sarta wiwitaning tembung angka kalih awujud *fonem /a/*. *Proses sandi*-nipun ndadosaken kalih *fonem* menika ewah dados (ya). Ing panaliten

menika dipunpanggihaken pethikan gatra ingkang salebetipun wonten tembung garbanipun kanthi *proses morfofonemik sandi* /i/ + /a/ = (ya).

(3) Manggul salib bebarengan **klayan** Gusti (DL.No.44/KMRP2013: 33)

Adhedhasar pethikan (3) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **klayan** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (3) tembung "klayan" menika kalebet tembung garba garba sutra ye kanthi *proses morfofonemik sandi* /i/+a/=(ya).

$$\begin{array}{c} \text{kalih} + \text{lan} = \text{klayan} \\ \quad \quad \quad \downarrow \\ \text{Proses morfofonemik sandi} \end{array}$$

Tembung "klayan" menawi dipunudhar kadadosan saking tembung I "kalih" kaliyan tembung II "lan". *Proses morfofonemik sandi*-nipun kadadosan nalika *fonem* /i/ wonten ing tembung "kalih" dipunraketaken kaliyan *fonem* /a/ wonten ing tembung "lan" ndadosaken (ya) ing tembung garba "klayan". Tembung "klayan" menika kalebet jinis tembung garba ingkang jinisipun garba sutra ye kanthi *proses morfofonemik sandi* /i/ + /a/ = (ya).

2. Pandhapuking Tembung Garba

Jinising tembung garba miturut pandhapuking tembung inggih menika tembung garba ingkang kapanggihaken dipunudhal miturut tembung-tembung ingkang dipungandheng lajeng dipunanalisi miturut jinis tembungipun. Salajengipun, nalika sampun dipungandheng dados tembung garba menika jinisipun tembung sami menapa beda kaliyan jinis tembung asalipun. Wonten ing panaliten menika manawi dipun-*analisis* miturut jinis tembungipun wonten kalih wujud inggih menika jinisipun tembung garba ingkang sami kaliyan jinis tembung

asalipun sarta jinisipun tembung garba ingkang beda kaliyan jinis tembung asalipun. Salajengipun badhe dipunandharakan langkung cetha wonten ing ngandhap menika.

a. Pandhapuking Tembung Garba ingkang Sami kaliyan Jinis Tembung Asalipun

Jinisipun tembung garba miturut asalipun jinis tembung ingkang sepisan inggih menika jinis tembung garba ingkang sami kaliyan jinis tembung asalipun. Sami ingkang dipunkajengaken wonten mriki inggih menika nalika jinising tembung pandhapuking tembung garba menika asalipun sami saking satunggal jinis tembung, lajeng nalika sampun dipungarba jinisipun tembung menika boten ewah saking tembung asalipun. Wonten ing panaliten menika kapanggihaken tembung garba ingkang jinisipun tembung sami kaliyan jinis tembung asalipun. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(4) Tan kena menang priyangga (DL.No.47/S: 41)

Adhedhasar pethikan (4) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **priyangga** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (4) tembung "priyangga" menika kalebet tembung garba ingkang jinisipun tembung aran.

$$\begin{array}{ccccc} \text{priya} & + & \text{angga} & = & \text{priyangga} \\ \downarrow & & \downarrow & & \downarrow \\ \text{T. aran} & + & \text{T. aran} & = & \text{T. aran} \end{array}$$

Tembung "priyangga" ingkang dipunpanggihaken menika kadhapuk saking tembung "priya" ingkang jinisipun kalebet jinis tembung aran ingkang dipungarba kaliyan tembung "angga" ingkang jinisipun tembung aran. Kalih tembung menika nalika sampun dipungarba dados tembung "priyangga" ingkang kalebet tembung aran. Jinis tembungipun sasampunipun dipungarba boten ewah utawi sami kaliyan

jinis tembung pandhapukipun inggih menika tembung aran.

b. Pandhapuking Tembung Garba ingkang Beda kaliyan Jinis Tembung Asalipun

Jinisipun tembung garba miturut asalipun jinis tembung ingkang angka kalih inggih menika jinis tembung garba ingkang beda kaliyan jinis tembung asalipun. Beda ingkang dipunkajengaken wonten mriki inggih menika nalika jinising tembung pandhapuking tembung garba menika asalipun saking kalih jinis tembung ingkang beda, lajeng nalika sampun dipungarba jinisipun tembung menika ewah utawi beda kaliyan jinis tembung asalipun. Bedanipun menika jinisipun tembung ingkang sampun dipungarba saged ewah kados dene salah satunggaling jinis tembung pandhapukipun utawi saged ugi beda sedaya saking jinising tembung kekalih ingkang ndhapuk tembung garba kasebat. Wonten ing panaliten menika kapanggihaken tembung garba ingkang jinisipun tembung beda kaliyan jinis tembung asalipun. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(4a) **miyosira** Yesus Sang Pamarta (DL No. 33/RMRN2012: 02)

Adhedhasar pethikan (4a) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **miyosira** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (4a) tembung "miyosira" menika kalebet tembung garba ingkang kalebet jinis tembung kriya.

$$\begin{array}{ccccc} \text{miyos} & + & \text{sira} & = & \text{miyosira} \\ \downarrow & & \downarrow & & \downarrow \\ \text{T. kriya} & + & \text{T. Sésulih} & = & \text{T. kriya} \end{array}$$

Tembung "miyosira" ingkang dipunpanggihaken menika kadhapuk saking tembung "miyos" ingkang jinisipun kalebet jinis tembung kriya ingkang dipungarba kaliyan tembung "sira" ingkang jinisipun tembung sesulih. Kalih

tembung menika nalika sampun dipungarba dados tembung "miyosira" jinis tembungipun ewah inggih menika tembung kriya, ananging taksih sami kaliyan salah satunggaling tembung pandhapukipun. Tuladha sanesipun minangka jinis tembung garba ingkang beda kaliyan kalih tembung pandhapukipun. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(4b) Rontog runtuh rubuh **tibeng** bumi (DL.No. 52/PLGSWM2006: 53)

Adhedhasar pethikan (4b) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **miyosira** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (4b) tembung "tibeng" menika kalebet tembung garba ingkang jinisipun tembung kriya.

$$\begin{array}{ccccc} \text{tiba} & + & \text{ing} & = & \text{tibeng} \\ \downarrow & & \downarrow & & \downarrow \\ \text{T. kriya} & + & \text{T. ancer-ancer} & = & \text{T. kriya} \end{array}$$

Tembung "tibeng" ingkang dipunpanggiaken menika kadhapuk saking tembung "tiba" ingkang jinisipun kalebet jinis tembung kriya ingkang dipungarba kaliyan tembung "ing" ingkang jinisipun tembung ancer-ancer. Kalih tembung menika nalika sampun dipungarba dados tembung "tibeng" jinis tembungipun ewah inggih menika dados tembung kriya.

3. Tegesing Tembung Garba

Tembung garba miturut tegesing tembung inggih menika tembung garba ingkang kapanggihaken dipunudhal miturut tegesipun tembung ingkang dipungandheng lajeng dipunanalisi miturut tegesing tembungipun. Salajengipun nalika sampun dipungandheng dados tembung garba menika tegesipun tembung sami menapa beda kaliyan teges tembung asalipun. Wonten ing panaliten menika manawi dipun-*analisis* miturut teges tembungipun wonten kalih wujud inggih menika tegesipun tembung garba ingkang sami kaliyan jinis tembung asalipun

sarta tegesipun tembung garba ingkang beda kaliyan jinis tembung asalipun. Salajengipun badhe dipunandharaken langkung cetha wonten ing ngandhap menika.

a. Tegesing Tembung Garba ingkang Sami kaliyan Teges Tembung Asalipun

Tembung garba miturut tegesing tembung ingkang angka sepisan inggih menika tegesing tembung garba ingkang sami kaliyan teges tembung asalipun. Sami ingkang dipunkajengaken wonten mriki inggih menika nalika tegesing tembung pandhapuk tembung garba menika teges asalipun sami kaliyan tegesing tembung nalika sampun dipungarba, tegesipun tembung menika boten ewah utawi sami kaliyan jinis tembung asalipun sasampunipun dipun-*analisis* kanthi cara *analisis semantik*. Wonten ing panaliten menika kapanggihaken tembung garba ingkang tegesipun tembung sami kaliyan jinis tembung asalipun. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(5) Aneng taman Pirdus (DL.No.44/KMRP2013: 31)

Adhedhasar pethikan (5) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **aneng** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (5) tembung "aneng" menika kalebet tembung garba ingkang tegesipun 'ancer-ancer nelakaken dunung barang/tiyang ingkang dipunmaksud'. Teges menika minangka teges ingkang sampun dipun-*analisis* kanthi cara *analisis semantik* miturut gatra ingkang ngemot tembung garba kasebat.

ana 'katon maujud (mawa bleger)' + ing 'ancer-ancer nelakaken dunung'
 → aneng 'ancer-ancer nelakaken dunung barang/tiyang ingkang dipunmaksud'

Tembung "aneng" ingkang dipunpanggihaken menika kadhapuk saking tembung "ana" ingkang tegesipun tembung 'katon maujud (mawa bleger)' ingkang

dipungarba kaliyan tembung "ing" ingkang tegesipun 'ancer- ancer nelakaken dunung'. Kalih tembung menika nalika sampun dipungarba dados tembung "aneng" teges tembungipun dados 'ancer-ancer nelakaken dunung barang/tiyang ingkang dipunmaksud'. Teges menika sami kaliyan tembung-tembung pandhapukipun sasampunipun dipun-*analisis* kanthi cara *analisis semantik* miturut *konteks*-ipun.

b. Tegesing Tembung Garba ingkang Beda kaliyan Teges Tembung Asalipun

Tembung garba miturut tegesipun tembung ingkang salajengipun inggih menika tegesipun tembung garba ingkang beda kaliyan tegesing tembung asalipun. Beda ingkang dipunkajengaken wonten mriki inggih menika nalika tegesing tembung pandhapuk tembung garba asalipun menika beda tegesipun, lajeng nalika sampun dipungarba tegesipun tembung menika ewah utawi beda kaliyan tegesing tembung-tembung asalipun. Bedanipun menika tegesipun tembung ingkang sampun dipungarba ewah tebih tegesipun saking tembung pandhapukipun tembung garba kasebat. Wonten ing panaliten menika kapanggihaken tembung garba ingkang tegesipun tembung beda kaliyan teges tembung asalipun. Ing ngandhap menika badhe dipunandharaken *data* ingkang ngemot bab kasebat.

(5a) **Anoraga** sanyata (DL.No.44/KMRP2013: 35)

Adhedhasar pethikan (5a) menika ing salebetipun gatra wonten tembung **anoraga** ingkang kalebet tembung garba. *Data* (5a) tembung "anoraga" menika kalebet tembung garba ingkang tegesipun 'andhap asor/trep anggenipun ngajeni awak'.

anor 'anor' + raga 'badan wadhag' → anoraga 'andhap asor/trep anggenipun ngajeni awak'

Tembung "anoraga" ingkang dipunpanggihaken menika kadhapuk saking tembung "anor" ingkang tegesipun 'anor' ingkang dipungarba kaliyan tembung "raga" ingkang tegesipun 'badan wadhag'. Kalih tembung menika nalika sampun dipungarba dados tembung "anoraga" tegesipun ewah dados 'andhap asor/trep anggenipun ngajeni awak'.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan ngengingi tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan Januari-Juni 2013, saged dipunpendhet dudutanipun. Dudutan saking panaliten menika badhe kaandharaken kados ing ngandhap menika.

1. Wujuding jinis tembung garba ingkang dipunpanggiaken wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang menika wonten kalih, inggih menika wujud garba lumrah, saha garba sutra ye. Wujuding garba lumrah kaperang dados kalih *proses morfofonemik* inggih menika *proses morfofonemik sandi* kaliyan *proses morfofonemik elipsis*. *Proses morfofonemik sandi* wonten 8 jinis, inggih menika: *proses morfofonemik* /a/ + /a/ = /a/; /a/ + /i/ = /e/; /a/ + /e/ = /e/; /a/ + /o/ = /o/; /i/ + /i/ = /i/; /i/ + /i/ = /e/; /u/ + /i/ = /e/; /e/ + /i/ = /e/. Wondene *proses morfofonemik elipsis* wonten 4 jinis, inggih menika: *elipsis* /s/; *elipsis* (tan); *elipsis* /r/; sarta *elipsis* /n/. Manawi jinising garba sutra ye *proses morfofonemik sandi*-nipun wonten 4 jinis, inggih menika: /i/ + /a/ = (ya); /i/ + /y/ = (ya); /a/ + /y/ = (ya); sarta /e/ + /y/ = (ya).
2. Asaling jinis tembung menika kaperang dados kalih, inggih menika tembung garba ingkang sami kaliyan jinis tembung asalipun, kaliyan tembung garba ingkang beda kaliyan jinis tembung asalipun.
3. Tegesing tembung garba kaperang dados kalih, inggih menika tegesing tembung garba ingkang sami kaliyan teges tembung asalipun kaliyan tegesing tembung garba ingkang beda kaliyan teges tembung asalipun.

Kathahipun *data* ingkang sampun kapanggihaken ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013 menika amargi ing salebeting *rubrik* menika kathah dipunpanggihaken tembung garba inggih menika tembung kalih ingkang dipungarba dados satunggal tembung kanthi ancas ngirangi cacahing wanda. Prakawis kasebat ingkang mangaribawani *data-data* ingkang dipunpanggihaken langkung *variatif*.

B. Implikasi

Panaliten menika ngrembag bab tembung garba wonten ing *rubrik* macapat kalawarti Djaka Lodang wedalan wulan Januari-Juni 2013. Awit saking menika, *implikasi* saking panaliten dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

1. Panaliten menika saged nyukani *kontribusi* kangge paraga *pendidikan* utawi pawiyatan, arupi *bahan ajar* wonten ing pamulangan basa Jawi ngengingi bab widya tembung utawi tata tembung, mliginipun ngengingi bab tembung garba.
2. Panaliten menika ugi saged dipunginakaken kangge *referensi* panaliten salajengipun, ngengingi tembung garba utawi panaliten enggal babagan jinis-jinis tembung sanesipun ingkang wonten ing basa Jawi.

C. Pamrayogi

Adhedhasar dudutan saha *implikasi* ingkang sampun dipunandharaken, panaliti saged paring pamrayogi. Bab ingkang dipuntliti saking panaliten tembung garba menika taksih sekedhik, saengga wonten bab sanesipun ingkang saged dipunkaji taksih maneka warni. Bab menika kadosta jinising tembung garba menapa dene *proses* ewahipun tembung garba saha sanesipun wonten ing

salebeting *rubrik* macapat menika. Awit saking menika, panaliti ingkang badhe nglajengaken panaliten menika, saged nliti bab sanesipun menika supados panaliten menika langkung sampurna.

KAPUSTAKAN

1. Pustaka

- Antunsuhono. 1960. *Reringkesaning Paramasastra Djawa I*. Jogjakarta: Hien Hoo Sing.
- Balai Bahasa Yogyakarta. 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan Edisi Revisi*. Yogyakarta: Penerbit Kanisius
- Endraswara, Suwardi. 2010. *Tuntunan Tembang Jawa Melagukan, Mengajarkan, & Mementaskan*. Yogyakarta: Lumbung Ilmu.
- Jatirahayu, Warih. 2007. *Manca Warna Kawruh Pepak Basa Jawa*. Yogyakarta: Penerbit Pelangi.
- Mulyana. 2007. *Morfologi Bahasa Jawa (Bentuk dan Struktur Bahasa Jawa)*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Nurhayati, Endang. 2001. *Morfologi Bahasa Jawa*. Yogyakarta: FBS Universitas Negeri Yogyakarta.
- Nurhayati, Endang, dan Siti Mulyani. 2006. *Linguistik Bahasa Jawa Kajian Fonologi, Morfologi, Sintaksis dan Semantik*. Yogyakarta: Bagaskara.
- Padmosoekotjo. 1987. *Memetri Basa Jawi*. Surabaya: PT. Citra Jaya Murti.
- Parera, Jos Daniel. 2007. *Morfologi Bahasa*. Jakarta: PT. Gramedia Pustaka Utama.
- Poedjosoedarmo, Soepomo. 1979. *Morfologi Bahasa Jawa*. Jakarta. Pusat Penelitian dan Pengembangan Bahasa.
- Poerwadarminta, W. J. S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: JB. Wolters Uitgevers Maatschappij.
- Purwanto, Eko. 2011. *Pepak Basa Jawi Cara Mudah Belajar Cepat dan Tuntas Bahasa Jawa*. Jogjakarta: Diva Press.
- Rahmawati, Ati. 2010. "Verba Denominal Bahasa Jawa pada Majalah Djaka Lodang Tahun 2008 (Kajian Morfologi)". *Skripsi S1*. Yogyakarta: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Yogyakarta.
- Ramlan, M. 1987. *Ilmu Bahasa Indonesia Morfologi Suatu Tinjauan Deskriptif*. Yogyakarta: CV. Karyono.

- Samsuri. 1988. *Morfologi dan Pembentukan Kata*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Sasangka, Sry Satriya Tjatur Wisnu. 1989. *Paramasastra Jawa Gagrak Anyar*. Surabaya: PT Citra Jaya Murti.
-
- . 2001. *Paramasastra Gagrak Anyar Basa Jawa*. Jakarta: Yayasan Paramalingua.
- Setiyanto, Aryo Bimo. 2007. *Parama Sastra Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Panji Pustaka
- Subroto, D. Edi. 1991. *Tata Bahasa Deskriptif Bahasa Jawa*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Sudaryanto. 1988. *Metode Linguistik ke Arah Memahami Metode Linguistik Bagian Pertama*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- . (Penyunting). 1991. *Tata Bahasa Baku Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- Sugiono. tt. *Star Idola Bahasa Jawa Untuk SMA/MA*. Solo: Penerbit Putra Kertonatan.
- Suwarna. 2008. *Buku Ajar Seni Tembang*. Yogyakarta: Grafika Indah.
- Tarigan, Henry Guntur. 2009. *Pengajaran Morfologi*. Bandung: Angkasa.
- Verhaar, J.W.M. 1987. *Pengantar Linguistik*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- . 1996. *Asas-asas Linguistik Umum*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Wedhawati, dkk. 2006. *Tata Bahasa Jawa Mutakhir Edisi Revisi*. Yogyakarta: Penerbit Kanisius.
- Yulita, Norma. 2009. "Kajian Morfologi Bahasa Jawa Pada SMS Mahasiswa Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa". *Skripsi S1*. Yogyakarta: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.

2. *Non-pustaka*

Wikipedia. 2012. Tembung Garba.

http://jv.wikipedia.org/w/index.php?title=Tembung_garba&oldid=691669.

Dipunpendhet nalika surya kaping 13 Oktober 2013 tabuh 21.11 WIB.

Kariyodiharja. 2010. Ngurip-urip Basa Jawa Tembung Garba.

[http:](http://www.google.com/url?q=http://nguripuripbasajawa.blogspot.com/2010/09/tembung-garba-tembung-sandi.html%3Fm%3D1&sa=U&ei=NhyKUsHDL8r-rAfmq4HgDQ&ved=0CBAQFjAC&usg=AFQjCNHr-ZiblNZiqtBrD0G9A2hxcoqL-A)

[//www.google.com/url?q=http://nguripuripbasajawa.blogspot.com/2010/09/tembung-garba-tembung-sandi.html%3Fm%3D1&sa=U&ei=NhyKUsHDL8r-rAfmq4HgDQ&ved=0CBAQFjAC&usg=AFQjCNHr-ZiblNZiqtBrD0G9A2hxcoqL-A](http://www.google.com/url?q=http://nguripuripbasajawa.blogspot.com/2010/09/tembung-garba-tembung-sandi.html%3Fm%3D1&sa=U&ei=NhyKUsHDL8r-rAfmq4HgDQ&ved=0CBAQFjAC&usg=AFQjCNHr-ZiblNZiqtBrD0G9A2hxcoqL-A)

3. *Sumber Data*

Redaksi. 2013. Minggon Basa Jawa *Djaka Lodang* wedalan wulan Januari-Juni.
Yogyakarta: Djaka Lodang Pers.

LAMPIRAN

Tabel Salajengipun

Tabel Analisis Wujuding Tembung Garba, Jinis Tembung Garba, saha Tegesing Tembung Garba wonten ing Rubrik Macapat Kalawarti Djaka Lodang Wedalan Wulan Januari-Juni 2013

No.	Data	Pandhapuking Tembung	Wujuding Tembung			Jinising Tembung										Tegesing Tembung
			Garba Lumrah	Garba Sutrawan	Garba Sutra Ye	T. Aran	T. Kriya	T. Kahanan	T. Sesulih	T. Katrangan	T. Wilangan	T. Panggandheng	T. Panguwuh	T. Ancer-ancer	T. Sipat	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Sung memanis Ri Natal anenggih (DL No. 33/RMRN2012: 01)	<p style="text-align: center;">Nenggih</p> <p style="text-align: center;">Nun(wuwuhan; nuwun) inggih(T. Aran; iya)</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik sandi /u/ + /i/ = /e/</p>	√			√										Inggih menika
2	miyosira Yesus Sang Pamarta (DL No. 33/RMRN2012: 02)	<p style="text-align: center;">Miyosira</p> <p style="text-align: center;">Miyos(T. Kriya; lair) sira(T. Sesulih; dheweke)</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik elipsis /s/</p>	√				√									Miyosipun panjenenganipun

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
3	tedhak aneng samadya bumi (DL No. 33/RMRN2012: 03)	<p style="text-align: center;">Aneng</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p>Ana(T. Aran; katingal maujud (mawi bleger))</p> </div> <div style="width: 45%;"> <p>ing(T. ancer-Ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</p>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung barang/ tiyang ing kang dipun- maksud
4	Madyeng ratri pangonan asepi (DL No. 33/RMRN2012: 04)	<p style="text-align: center;">Madyeng</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p>Madya(T. Aran; tengah)</p> </div> <div style="width: 45%;"> <p>ing(T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</p>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung ing satengahing wayah
5	aneng guwa kandhang kewan (DL No. 33/RMRN2012: 05)	<p style="text-align: center;">Aneng</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p>Ana(T. Aran; katingal maujud (mawi bleger))</p> </div> <div style="width: 45%;"> <p>ing(T. ancer-ancer ; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</p>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung barang/ tiyang ing kang dipun- maksud

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
6	wus tumedhak aneng bumi (DL No. 33/RMRN2012: 06)	<p>Aneng</p> <p>Ana(T. Aran; katingal maujud (mawi bleger)) ing(T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</p>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung barang/ tiyang ingkang dipun-maksud
7	tresna Gusti karyenak sasaminipun, (DL No. 33/RMRN2012: 07)	<p>Karyenak</p> <p>Karya(T. Aran; Pagawean) enak(T. Sipat; Mirasa/ njenengaken pangrasa)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+/e/=e/</p>	√			√										Ndamel enak/ kepenak
8	Kadang Kristen sukeng kapti (DL No. 34/PADG: 08)	<p>Sukeng</p> <p>Suka(T. Aran; Bingah) ing (T. Ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</p>	√			√										Ancer-ancer menawi saweg ngraos bingah

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
9	Arsa tedhak ing donyeku (DL No. 34/PADG: 09)	<p>Donyeku</p> <p>Donya(T. Aran; Jagat) iku(T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang radi tebih saking ingkang gineman)</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</p>	√			√										Nedahaken jagad ingkang radi tebih saking ingkang gineman
10	Uwal laknat bebeduning Kang Ma'Kwasa (DL No. 34/PADG:10)	<p>Ma'Kwasa</p> <p>Maha(T. Aran; Banget, linuwih) Kwasa(T. Aran; Kadunungan kekiyatan ingkang linuwih)</p> <p>Morfofonemik elipsis ha</p>	√			√										Dzat ingkang kadunungan kekiyatan ingkang linuwih sanget
11	Sampun rawuh nggih Mesih (DL No. 34/PADG: 11)	<p>Mesih</p> <p>Maha(T. Aran;Banget, linuwih) Asih(T. Aran; Tresna dhateng)</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+/a/=e/</p>	√			√										Tresnanipun sanget dhateng (manungsa, lsp)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
12	Ketang tresneng jagad neki (DL No. 34/PADG: 12)	<div><div>Tresna(T. Aran; Mulunging manah dhateng tiyang sanes)</div><div>ing(T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</div></div> <div>Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</div>	√					√									Ancer-ancer nelakaken mulunging manah dhateng tiyang sanes
13	Ketang tresneng jagad neki (DL No. 34/PADG: 13)	<div><div>Ngene (T. Aran; kados makaten)</div><div>iki (T. Sesuluh; Panudhuh mratelakaken barang ingkang caket kaliyan ingkang gineman)</div></div> <div>Morfofonemik sandi /e/+i/=e</div>	√						√								Panudhuh mratelaka- ken kahanan kados makaten ingkang caket kaliyan ingkang gineman
14	Miyos kenya Maryam nenggih (DL No. 34/PADG: 14)	<div><div>Nun (Wuwuhan; nuwun)</div><div>inggihi (T. Aran; iya)</div></div> <div>Morfofonemik sandi /u/+i/=e/</div>	√			√											Inggih menika

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
15	Aneng kandhang unggyanipun (DL No. 34/PADG: 15)	<p>Aneng</p> <p>Ana (T. Aran; katingal maujud (mawi bleger)) ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</p>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung barang /tiyang ingkang dipun-maksud
16	Sri Yesus Pamarta nenggih (DL No. 34/PADG: 16)	<p>Nenggih</p> <p>Nun (Wuwuhan; nuwun) inggih(T. Aran; Iya)</p> <p>Morfofonemik sandi /u/+i/=e</p>	√			√										Inggih menika
17	Duk ing jaman jahiliyah neki (DL No. 36/HmYD: 17)	<p>Neki</p> <p>Ngene (T. Aran; Kados makaten) iki (T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang caket kaliyan ingkang gineman)</p> <p>Morfofonemik sandi /e/+i/=e</p>	√						√							Panudhuh mratelakake n kahanan kados makaten ingkang caket kaliyan ingkang gineman

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
18	Ngancik yuswa seket siji warsi (DL No. 36/HmYD: 18)	<p style="text-align: center;">Seket</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p>Sa (wuwuhan; Satunggal (ukuran, wektu,dhuwit, lsp))</p> </div> <div style="width: 45%;"> <p>iket (T. wilangan; Saking seket)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</p>	√								√					Nedahaken gunggung seket
19	Aneng Madinah ancase (DL No. 36/HmYD: 19)	<p style="text-align: center;">Aneng</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p>Ana (T. Aran; katingal maujud (mawi bleger))</p> </div> <div style="width: 45%;"> <p>ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</p>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung barang/ tiyang ing kang dipun- maksud
20	Wruhanira mring ngagesang (DL No. 36/NG: 20)	<p style="text-align: center;">Wruhanira</p> <div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p>Weruha (T. Kriya; Saged ngginakaken paningalipun)</p> </div> <div style="width: 45%;"> <p>Nira(T. Sesulih;-ne)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik elipsis /e/</p>	√				√									Saged ngginakake n mripate

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
21	alit-gung bobot sanggan (DL No. 36/NG: 21)	<div>Alit-gung</div> <div>Alit(T. Aran; cilik)agung(T. Aran; gedhe/ageng)</div> <div>Morfofonemik elipsis /a/</div>	√			√										Alit kaliyan ageng
22	yeku sangune urip (DL No. 36/NG: 22)	<div>Yeku</div> <div>Ya (wuwuhan; Kangge wangsulan mratelakaken menawi cocog/saguh)iku (T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang radi tebih saking ingkang gineman)</div> <div>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</div>	√						√							Wangsulan ingkang paring pitedah mratelakaken barang ingkang radi tebih saking ingkang gineman
23	Utamane pangudi neki (DL.No.39/TWU: 23)	<div>Neki</div> <div>Ngene (T. Aran; kados makaten)iki (T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang caket kaliyan ingkang gineman)</div> <div>Morfofonemik sandi /e/+/i/=e/</div>	√						√							Panudhuh mratelakaken kados makaten ingkang caket kaliyan ingkang gineman

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
24	Martabate manung syeku (DL.No.39/TWU: 24)	<p>Manungsyeku</p> <pre> graph TD MS[Manungsa (T. Aran; Titah ingkang kadunungan sukma saha budi)] --- MSY[Manungsyeku] Y[yaiku (T. Aran; Wangsulan ingkang paring pitedah mratelakaken barang ingkang radi tebih saking ingkang gineman)] --- MSY MS --- MF1[Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/] </pre> <p>Manungsa (T. Aran; Titah ingkang kadunungan sukma saha budi)</p> <p>yaiku (T. Aran; Wangsulan ingkang paring pitedah mratelakaken barang ingkang radi tebih saking ingkang gineman)</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</p>			√	√										Wangsulan ingkang maringi pitedah ngengingi titah ingkang kadunungan sukma lan budi
25	Kaping sanga "goprak senthe" araneki (DL.No. 40/TS: 25)	<p>Araneki</p> <pre> graph TD A[Arane (T. Aran; Tembung ingkang mratelakaken barang ingkang maujud utawi ingkang dianggep maujud)] --- AN[Araneki] I[iki (T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang cedhak kaliyan ingkang gineman)] --- AN A --- MF2[Morfofonemik sandi /e/+/i/=e/] </pre> <p>Arane (T. Aran; Tembung ingkang mratelakaken barang ingkang maujud utawi ingkang dianggep maujud)</p> <p>iki (T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang cedhak kaliyan ingkang gineman)</p> <p>Morfofonemik sandi /e/+/i/=e/</p>	√			√										Tembung ingkang mratelakaken barang ingkang maujud utawi ingkang dipunanggep maujud ingkang caket kaliyan ingkang guneman

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
26	Turun sangan Arjuna Pandhawa nenggih (DL.No. 40/TS: 26)	<p>Nenggih</p> <p>Nun (Wuwuhan; nuwun) inggih(T. Aran; iya)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /u/+/i/=/e/</p>	√			√										Inggih menika
27	Asmaradana (DL.No. 40/MN: 27)	<p>Asmaradana</p> <p>Asmara (T. Aran; Sengsem, sih tresna) dahana (T. Aran; Geni, 3 (tjs))</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis ha</p>	√			√										Aran sekar macapat ing kang wosipun ngengingi asmara
28	Datanpa wewaton (DL.No. 41/CN: 28)	<p>Datanpa</p> <p>Datan (T. Aran; Boten) tanpa (T. Aran; Boten ngangge)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis (tan)</p>	√			√										Boten ngangge
29	Panyuwunku dhumateng para priyagung (DL.No. 42/ETA: 29)	<p>Priyagung</p> <p>Priya (T. Aran; Wong (lanangjaler)) agung(T. Kahanan; Gede/Ageng)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+/a/=/a/</p>	√			√										Priyayi ageng (tiyang ing kang kagungan kakuwasan)

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
30	Aja amung mburu kersane priyangga (DL.No. 42/ ETA: 30)	<p>Priyangga</p> <p>Priya (T. Aran; Tiyang (jaler)) angga (T. Aran; Awak)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+a/=a/</p>	√			√										Piyambak/ ijen
31	Aneng taman Pirdus (DL.No.44/KMRP 2013: 31)	<p>Aneng</p> <p>Ana (T. Aran; katingal maujud (mawi bleger)) ing (T.ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a+/i/=e/</p>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung barang/ tiyang ingkang dipun-maksud
32	Nganti dumugeng seda (DL.No.44/KMRP 2013: 32)	<p>Dumugeng</p> <p>Dumugi (T. Sesulih; Tekan/dugi) ing (T.ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /i+/i/=e/</p>	√											√		Ancer-ancer nelakaken duginipun

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
33	Manggul salib bebarengan klayan Gusti (DL.No.44/KMRP 2013: 33)	<div>Klayan</div> <div><div>Kalih (T. wilangan; Loro/lan)</div><div>lan (T. panggandheng; kaliyan)</div></div> <div>Morfofonemik sandi /i+/a/=(ya)</div>			√							√				Kaliyan
34	Mangkya dumugeng dlahan (DL.No.44/KMRP 2013: 34)	<div>Dumugeng</div> <div><div>Dumugi (T. Sesulih; Tekan/dugi)</div><div>ing(T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</div></div> <div>Morfofonemik sandi /i+/i/=e/</div>	√											√		Ancer-ancer nelakaken duginipun/ tekanipun
35	Anoraga sanyata (DL.No.44/KMRP 2013: 35)	<div>Anoraga</div> <div><div>Anor (T. Aran; anor)</div><div>raga (T. Aran; Badan wadhag)</div></div> <div>Morfofonemik elipsis /r/</div>	√												√	Andhap asor/trep anggenipun ngajeni awak

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
36	Harsayeng tyas arsa amungkasi (DL.No.44/KMRP 2013: 36)	<p>Harsayeng</p> <p>Harsaya (T. Aran; Bingah/seneng) ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</p>	√			√										Ancer-ancer nelakaken bungah/ seneng
37	Mahargya Ri Paskah nenggih (DL.No.44/KMRP 2013: 37)	<p>Nenggih</p> <p>Nun(Wuwuhan; nuwun) inggih(T. Aran; iya)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /u/+i/=e/</p>	√			√										Inggih menika
38	Asmaradana (DL. No. 46/KDIY: 38)	<p>Asmaradana</p> <p>Asmara (T. Aran; Sengsem, sih tresna) dahana (T. Aran; Geni, 3 (tjs))</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis ha</p>	√			√										Aran sekar macapat ing kang wosipun ngengingi asmara

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
39	Asmaradana tembange (DL. No. 46/KDIY: 39)	<p>Asmaradana</p> <pre> graph TD A[Asmaradana] --- B[Asmara (T. Aran; Sengsem, sih tresna)] A --- C[dahana (T. Aran; Geni, 3 (tjs))] B --- D[Morfofonemik elipsis ha] </pre> <p>Morfofonemik elipsis ha</p>	√			√										Aran sekar macapat ingkang wosipun ngengingi asmara
40	Kudu bisa anuraga (DL.No.47/S: 40)	<p>Anuraga</p> <pre> graph TD A[Anuraga] --- B[Anor (T. Aran; anor)] A --- C[raga (T. Aran; Badan wadhag)] B --- D[Morfofonemik elipsis /r/] </pre> <p>Morfofonemik elipsis /r/</p>	√												√	Andhap asor/trep anggenipun ngajeni awak
41	Tan kena menang priyangga (DL.No.47/S: 41)	<p>Priyangga</p> <pre> graph TD A[Priyangga] --- B[Priya (T. Aran; Tiyang (jaler))] A --- C[angga (T. Aran; Awak)] B --- D[Morfofonemik sandi /a/+a/=a/] </pre> <p>Morfofonemik sandi /a/+a/=a/</p>	√			√										Piyambak/ ijen

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
42	Kabeh ing sajroning somah (DL.No.47/S: 42)	<div><div>Somah</div><div><div>Sa (wuwuhan; Siji (ukuran,wektu, dhuwit,lsp)</div><div>Omah (T. Aran; Yeyasan mawi payon ingkang diangge dedunung)</div></div><div>Morfofonemik sandi /a/+o/=o/</div></div>	√											√		Satunggalin g yeyasan mawi payon ingkang dipunangge dedunung
43	Wiwit kuna wis tinulis aneng jangka, unine (DL.No. 48/PBJ: 43)	<div><div>Aneng</div><div><div>Ana (T. Aran; katingal maujud (mawi bleger))</div><div>Ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</div></div><div>Morfofonemik sandi /a+/i/=e/</div></div>	√											√		ancer-ancer nelakaken dunung barang/ tiyang ingkang dipunmaksud
44	Uripira sejajar lan priya nenggih (DL.No. 49/PDK: 44)	<div><div>Nenggih</div><div><div>Nun (Wuwuhan; Nuwun)</div><div>inggih (T. Aran; iya)</div></div><div>Morfofonemik sandi /u+/i/=e/</div></div>	√			√										Inggih menika

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
45	Pekenan kawinireku (DL.No.50/ADIP: 45)	<p>Kawinireku</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</p>	√			√										Panudhuh mratelakaken pengarang/ pujangga ingkang tebih saking ingkang gineman
46	Senen papat angkaneki (DL.No.50/ADIP: 46)	<p>Angkaneki</p> <p>Morfofonemik sandi /e/+i/=e/</p>	√			√										Panudhuh mratelakaken tulisan gambaripun cacah ingkang caket kaliyan ingkang gineman
47	Rebo pitu sapta nenggih (DL.No.50/ADIP: 47)	<p>Nenggih</p> <p>Morfofonemik sandi /u/+i/=e/</p>	√			√										Inggih menika

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
48	Wage papat angkaneki (DL.No.50/ADIP: 48)	<div><div>Angkaneki</div><div><div>Angkane (T. Aran; Tulisan gambare cacah)</div><div>iki (T. Sesulih; Panudhuh mratelakaken barang ingkang cedhak kaliyan ingkang gineman)</div></div><div><div>↓</div><div>Morfofonemik sandi /e/+/i/=/e/</div></div></div>	√			√											Panudhuh mratelakaken seratan gambaripun cacah ingkang caket kaliyan ingkang gineman
49	Nyuwun Pangran Kang Murbeng dumadi (DL.No. 51/DYALS: 49)	<div><div>Murbeng</div><div><div>Murba (T. Aran; nguwasani)</div><div>ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</div></div><div><div>↓</div><div>Morfofonemik sandi /a/+/i/=/e/</div></div></div>	√			√											Ancer-ancer nelakaken ingkang nguwaosi
50	Paduka labuhi tekeng lalis (DL.No. 51/DYALS: 50)	<div><div>Tekeng</div><div><div>Teka (T. Aran; Anjog ing papan ingkang dipuntuju)</div><div>Ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</div></div><div><div>↓</div><div>Morfofonemik sandi /a/+/i/=/e/</div></div></div>	√				√										Ancer-ancer nelakaken anjog ing papan ingkang dipuntuju

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
51	Wit sukmamba bobrok (DL.No. 51/DYALS: 51)	<p>Sukmamba</p> <p>Sukma (T. Aran; Roh (jiwanipun) manungsa)</p> <p>amba (T. Sesulih; kula)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik elipsis /a/</p>	√			√										Roh (jiwaning) manungsa kula
52	Nenggih ngriku dumadine (DL.No. 52/PLGSWM2006: 52)	<p>Nenggih</p> <p>Nun (Wuwuhan; nuwun)</p> <p>inggihi (T. Aran; iya)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /u/+i/=e/</p>	√			√										Inggihi menika
53	Rontog runtuh rubuh tibeng bumi (DL.No. 52/PLGSWM2006: 53)	<p>Tibeng</p> <p>Tiba (T. Aran; Saking papan ingkang inggil lumarap mangandhap)</p> <p>Ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</p> <p>↓</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</p>	√				√									nelakaken dunung saking papan ingkang inggil lumarap mangandha p

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
54	Seket pitu dhetik bae (DL.No. 52/PLGSWM2006: 54)	<div><div>Sa (wuwuhan; Satunggal (ukuran, wektu, dhuwit, lsp))</div><div>iket (T. wilangan; Saking seket)</div><div>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</div></div>	√								√						Nedahaken gunggung seket
55	Upadraweng Pangeran (DL.No. 52/PLGSWM2006: 55)	<div><div>Upadrawa (T. Aran; Kasisahan, kasangsaran)</div><div>Ing (T. ancer-ancer; ancer-ancer nelakaken dunung)</div><div>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</div></div>	√			√											ancer-ancer nelakaken kasisahan/kasangsaran
56	Nenggih LINDHU SURUD (DL.No. 52/PLGSWM2006: 56)	<div><div>Nun (Wuwuhan; nuwun)</div><div>inggih (T. Aran; iya)</div><div>Morfofonemik sandi /u/+/i/=e/</div></div>	√			√											Inggih menika

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
57	Ping wolulikur tanggalireki (DL.No. 52/PLGSWM2006: 57)	<p>Tanggalireki</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+i/=e/</p>	√			√										Panudhuh mratelakaken petungan dinten miturut wekdaling rembulan ingkang cedhak kaliyan ingkang gineman
58	Nenggih Windu Kuntara yekti (DL.No. 52/PLGSWM2006: 58)	<p>Nenggih</p> <p>Morfofonemik sandi /u/+i/=e/</p>	√			√										Inggih menika
59	Lan maringi pemut (DL.No. 52/PLGSWM2006: 59)	<p>Pemut</p> <p>Morfofonemik sandi /a/+e/=e/</p>	√			√										Pangeling-eling

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
60	Aranira iku Djaka Lodang (DL.No.02/AW42 DL: 60)	<p style="text-align: center;">Aranira</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>Aran (T. Aran; Tembung ingkang mratelakaken barang ingkang maujud utawi Ingkang dipunanggep maujud)</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>nira (T. Sesulih; -e/-ne)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik elipsis /n/</p>	√			√										Tembung ingkang mratelak- aken barang ingkang maujud utawi ingkang dianggep maujudipun
61	Anenggih para agung (DL.No. 02/AW42DL: 61)	<p style="text-align: center;">Nenggih</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> <p>Nun (Wuwuhan; nuwun)</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>inggih (T. Aran; iya)</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Morfofonemik sandi /u/+i/=e/</p>	√			√										Inggih menika

Tabel Salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
62	Yeku pangajap ingwang (DL.No. 02/AW42DL: 62)	<div><div>Yeku</div><div><div>Ya (wuwuhan; Kangge wangsulan mratelakaken menawi cocog/saguh)</div><div>iku (wuwuhan; Panudhuh mratelakaken barang ingkang radi tebih saking ingkang guneman)</div></div><div><div>↓</div><div>Morfofonemik sandi /a/+/i/=e/</div></div></div>	√			√										Wangsulan ingkang paring pitudhuh mratelakaken barang ingkang radi tebih saking ingkang gineman	
63	Asmaradana (DL.No. 03/AR: 63)	<div><div>Asmaradana</div><div><div>Asmara (T. Aran; Sengsem, sih tresna)</div><div>dahana (T. Aran; Geni, 3 (tjs))</div></div><div><div>↓</div><div>Morfofonemik elipsis ha</div></div></div>	√			√											Aran sekar macapat ingkang wosipun ngengingi asmara
64	Asmaradana (DL. No. 04/ASWD: 64)	<div><div>Asmaradana</div><div><div>Asmara (T. Aran; Sengsem, sih tresna)</div><div>dahana (T. Aran; Geni, 3 (tjs))</div></div><div><div>↓</div><div>Morfofonemik elipsis ha</div></div></div>	√			√											Aran sekar macapat ingkang wosipun ngengingi asmara

Tabel Salajengipun

Katrangan :

RMRN2012 : Repen Mahargya Riyadi Natal 2012

PADG : Pinujia Asma Dalem Gusti

YI : Yogyakarta Istimewa

HmYM : Hij`rah menyang Yatsrib/Madinah

NG : Nikmat Gesang

SWE2013M : Sugeng Warsa Enggal 2013 M

TWU : Tatarane Wong Urip

KMRP2013 : Kidung Mahargya Riyadi Paskah 2013

TS : Turun Sepuluh

MN : Maulud Nabi

CN : Candraning Nagari

ETA : Eling Tuntunan Agama

BP : Bantul Projotamansari

CCiKA : Coba Cangkriman iki Kewan Apa

KDIY : Katetepaning Daerah Istimewa Yogyakarta

S : Srawung

PBJ : Prihatine Basa Jawa

PDK : Pengetan Dinten Kartini

ADIP : Aran Dina lan Pasaran

DYALS : Donga Yen Ati Lagi Susah

PLGSWM2006 : Pengetan Lindhu Gedhe Setu Wage Mei 2006

AW42DL : Ambal Warsa 42 Djaka Lodang

AR : Asmaradana Romantis

ASWD : Arumdalun Sumrebet Wanci Dalu

DL : Djaka Lodang

T : Tembung